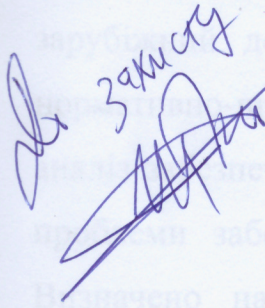

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА
ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
КАФЕДРА ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
на тему

«ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ
ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ»

Захисту

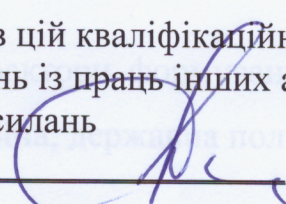
Студента 2 курсу магістратури заочної форми
навчання спеціальності 281 «Публічне
управління та адміністрування» освітньо-
професійної програми «Парламентаризм та
парламентська діяльність»

Смурного Тараса Анатолійовича

Науковий керівник

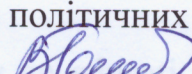
к.пол.н., доц. Рейтерович Ігор Вячеславович

Засвідчую, що в цій кваліфікаційній роботі
немає запозичень із праць інших авторів без
відповідних посилань

Студент(ка) _____

ANNOTATION

Робота допущена до захисту в екзаменаційній комісії рішенням кафедри
парламентаризму від 07 12 2023р., протокол № 14

Завідувач кафедри парламентаризму, доктор політичних наук, професор
Гошовська Валентина Андріївна

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Смурний Т.А. Державна політика України у сфері формування продовольчої безпеки. – Кваліфікаційна магістерська робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна магістерська робота на здобуття ступеня вищої освіти другого (магістерського) рівня галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування», спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування». – Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 2023.

З'ясовано теоретичні основи дослідження проблем продовольчої безпеки. Розкрито фактори формування продовольчої безпеки України. Проаналізовано зарубіжний досвід забезпечення продовольчої безпеки країни. Досліджено нормативно-правове регулювання продовольчої безпеки України. Здійснено аналіз забезпечення продовольчої безпеки України в умовах війни. Розглянуто проблеми забезпечення продовольчої безпеки України в сучасних умовах. Визначено напрями удосконалення державної політики України у сфері формування продовольчої безпеки. Розглянуто громадянське суспільство як суб'єкта формування державної політики у сфері формування продовольчої безпеки. Окреслено перспективи забезпечення продовольчої безпеки України в умовах мінливого безпекового середовища.

Ключові слова: продовольча безпека, фактори формування продовольчої безпеки, нормативно-правове регулювання, війна, державна політика.

ANNOTATION

T.A. Smurnyi Increasing the institutional capacity of the Verkhovna Rada of Ukraine in modern conditions. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Qualifying scientific work for obtaining an educational degree at the second level of higher education (Master's degree), field of study: 28 “Public Management and Administration”, specialty: 281 “Public Management and Administration”. –

Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, 2023.

The theoretical foundations of the study of food security problems have been clarified. The factors of formation of food security of Ukraine are disclosed. The foreign experience of ensuring the country's food security is analyzed. The regulatory and legal regulation of food safety in Ukraine has been studied. An analysis of ensuring food security of Ukraine in the conditions of war was carried out. The problems of ensuring food security of Ukraine in modern conditions are considered. The areas of improvement of the state policy of Ukraine in the field of food security formation have been determined. Civil society as a subject of state policy formation in the field of food security formation is considered. The prospects for ensuring food security of Ukraine in the conditions of a changing security environment are outlined.

Keywords: food security, factors of food security formation, normative and legal regulation, war, state policy.

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ.....

1.1. Теоретичні основи дослідження проблем продовольчої безпеки

1.2. Фактори формування продовольчої безпеки України

1.3. Зарубіжний досвід забезпечення продовольчої безпеки країни

РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. Нормативно-правове регулювання продовольчої безпеки України

2.2. Забезпечення продовольчої безпеки України в умовах війни

2.3. Проблеми забезпечення продовольчої безпеки України в сучасних умовах

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....

3.1. Удосконалення державної політики України у сфері формування продовольчої безпеки

3.2. Громадянське суспільство як суб'єкт формування державної політики у сфері формування продовольчої безпеки

3.3. Перспективи забезпечення продовольчої безпеки України в умовах мінливого безпекового середовища

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ВСТУП

Актуальність теми. Ситуація, в якій опинилася Україна в результаті розв'язаної росією війни проти нашої країни, щодня породжує багато гострих запитань. В основу нашого магістерського дослідження буде покладено питання, спільне для соціальних, економічних та екологічних проблем війни – питання продовольчої безпеки. При цьому унікальність нинішньої ситуації посилюється тим, що у діючому воєнному конфлікті перебувають держави, питома вага яких у виробництві та експортуванні сільськогосподарської продукції становить у світі майже третину. За останні десятиріччя жодна країна-експортер аграрної продукції так як Україна не ставала територією воєнних дій. Глобальні наслідки війни в Україні для продовольчої безпеки світу – тема для окремих глибоких досліджень.

Слід розуміти, що наша держава – це далеко не перша країна, яка переживає подібний складний етап. У зв'язку з цим існує потреба в аналізі досвіду інших країн, на території яких велися бойові дії, у розрізі загроз продовольчій безпеці населення. Для такого аналізу були обрані країни і території, що були охоплені воєнними конфліктами протягом останніх кількох десятиріч: Сирія, Ефіопія, Еритрея, Судан, Афганістан, Ірак, Косово, Ємен. Системний аналіз вказаних прикладів дозволяє виділити деякі закономірності, що мають важливе значення для розуміння загального сценарію змін у продовольчій безпеці країни в умовах війни.

Дану проблематику досліджували такі науковці як Я. Алексеєва, А. Бабенко, Н. Багай, О. Банах, О. Білорус, М. Бойчук, О. Вараксіна, О. Варченко, Н. Вдовенко, О. Гойчук, Х. Григор'єва, С. Дем'яненко, Ю. Забарна, С. Кваша, В. Колюбакін, О. Кочетков, М. Кравченко, О. Кузьмічов, Д. Кулеба, С. Лушпаєв, Л. Мельник, Р. Мельник, Л. Міляр, Д. Міщенко, В. Немченко, О. Нів'євський, Є. Новіков, М. Покальчук, Г. Прунцева, І. Румик, О. Тарасюк, А. Ул'янченко, В.

Уркевич, М. Хорунжий, О. Шибаніна, Ю. Шемшученко, Е. Шмідт-Ассманн, В. Шкаберін, В. Шлемко, О. Щекович та ін.

Мета і завдання кваліфікаційної магістерської роботи. Метою дослідження є розкриття теоретичних засад дослідження проблем державної політики України у сфері продовольчої безпеки та обґрунтування напрямів її удосконалення.

Досягнення поставленої мети реалізовується шляхом вирішення таких завдань:

- з'ясувати теоретичні основи дослідження проблем продовольчої безпеки;
- розкрити фактори формування продовольчої безпеки України;
- проаналізувати зарубіжний досвід забезпечення продовольчої безпеки країни;
- дослідити нормативно-правове регулювання продовольчої безпеки України;
- здійснити аналіз забезпечення продовольчої безпеки України в умовах війни;
- розглянути проблеми забезпечення продовольчої безпеки України в сучасних умовах;
- визначити напрями удосконалення державної політики України у сфері формування продовольчої безпеки;
- розглянути громадянське суспільство як суб'єкта формування державної політики у сфері формування продовольчої безпеки;
- окреслити перспективи забезпечення продовольчої безпеки України в умовах мінливого безпекового середовища.

Об'єкт дослідження – продовольча безпека України.

Предмет дослідження – державна політика України у сфері формування продовольчої безпеки.

Методи дослідження. У роботі використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, що дозволило забезпечити всебічність вивчення проблеми та достовірність висновків і результатів дослідження.

Основними методами дослідження є комплексний, системний, діяльнісний, процесний, формально-логічний, історичний та описовий методи, структурний аналіз, методи аналізу та синтезу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в роботі обґрунтовано шляхи удосконалення державної політики України у сфері формування продовольчої безпеки. Найбільш значущі результати представлені нижче:

удосконалено:

– сутність поняття «продовольча безпека», під яким варто розуміти стан, за якого у людей в будь-який час є фізичний, соціальний та економічний доступ до продовольства (в достатній кількості і достатній харчовій цінності), що відповідає потребам їх раціону харчування для здорового та активного життя, а основною метою дослідження є виявлення країн найбільш і найменш уразливих з точки зору продовольчої безпеки за такими категоріями як фінансова та фізична доступність, а також якість і безпека харчових продуктів, тобто країн, у яких є проблеми з постачанням продуктів харчування.

– напрями удосконалення державної політики України у сфері формування продовольчої безпеки шляхом своєчасного прогнозування та виявлення загроз продовольчій безпеці, мінімізації їх негативних наслідків за рахунок стратегічних запасів продовольства; створення комплексної системи спостережень, збору, обробки, систематизації та аналізу інформації щодо виробництва, управління запасами і постачання продовольства, якості і безпеки; формування державних інформаційних ресурсів у сфері забезпечення продовольчої безпеки, використовуючи сучасні засоби комунікації.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання органами публічної влади матеріалів проведеного дослідження та рекомендацій з удосконалення державної політики України у сфері формування продовольчої безпеки.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження публікувалися у збірнику тез доповідей IV-го Конгресу парламентаристів на

тему: «Конституційний вимір українського цивілізаційного вибору» (Київ, 28 черв. 2023 р.).

Структура та обсяг кваліфікаційної магістерської роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 86 сторінок, з яких 77 сторінок – основний текст. Список використаних джерел містить 93 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Теоретичні основи дослідження проблем продовольчої безпеки

Початком вивчення поняття "продовольча безпека" можна вважати середину 70-х років минулого століття. Вперше термін "продовольча безпека" введено в обіг після зернової кризи 1972-1973 рр., зокрема на Генеральній асамблеї ООН 1974 р. була прийнята резолюція "Міжнародні зобов'язання із забезпечення продовольчої безпеки у світі", в якій категорія "продовольча безпека" визначалась як забезпечення гарантованого доступу всіх жителів і в будь-який час до продовольчих ресурсів світу в кількості, необхідній для активного здорового життя [7].

У 1996 р. на Всесвітньому продовольчому саміті глави держав і урядів підтвердили "право кожного на доступ до безпечних для здоров'я і повноцінним продуктам харчування, відповідно до права на достатнє харчування та основним правом кожного на свободу від голоду". Декларація Всесвітнього продовольчого саміту п'ять років по тому, в червні 2002 р., підтвердила важливість зміцнення поваги до прав людини і основних свобод, і закликала "Раду ФАО заснувати Міжурядову робочу групу для розробки Добровільних керівних принципів для надання підтримки зусиллям країн-членів по досягненню поступового здійснення права на достатнє харчування в контексті національної продовольчої безпеки".

Міжнародна робоча група була створена в листопаді 2002 р., тим самим зміцнивши співпрацю, зокрема, з Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини і Спеціальним доповідачем програми "Право на харчування". Через два роки напружених і конструктивних переговорів і обговорень між членами Міжнародної робочої групи і її Бюро, а також представниками суб'єктів діяльності та громадянського суспільства, Добровільні керівні принципи були

прийняті Радою ФАО в листопаді 2004 р. Добровільні керівні принципи є першою спробою держав інтерпретувати економічне, соціальне і культурне право, а також дати рекомендації щодо вжиття заходів для його здійснення. Мета даних Добровільних керівних принципів полягає в наданні практичних рекомендацій державам для реалізації ними поступового здійснення права на достатнє харчування в контексті національної продовольчої безпеки, що потрібно для досягнення цілей Плану дій Всесвітнього продовольчого саміту.

Разом з тим у сучасній науковій літературі до визначення поняття продовольчої безпеки і досі не існує єдиного підходу. Концепції, що відображають зміст продовольчої безпеки як стану системи, додержуються такі вчені як Лушпаєв С. (стан суспільних відносин), Шкаберін В. та Вараксіна О. (стан економіки), Кочетков О., Прунцева Г. та Варченко О. (стан продовольчого ринку) (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Сутність продовольчої безпеки за ознакою стану системи

Автор	Визначення
Вараксіна О. [7]	стан економіки держави, при якому на основі сталого функціонування аграрного сектора забезпечуються фізична та економічна доступність продуктів харчування, достатність і збалансованість харчування для всіх верств населення в необхідному обсязі, асортименті та якості на рівні раціональних норм, що забезпечує найвищий рівень фізичного та психічного здоров'я і соціальний розвиток
Варченко О. [8]	характеристики стану продовольчого ринку країни або групи країн, а також світового ринку
Кочетков О. [20]	стан продовольчого ринку країни або групи країн, а також світового ринку, при якому забезпечується гарантований доступ всіх жителів планети, країни, регіону до продовольства у будь-який час і обсягах, необхідних для забезпечення активного й здорового способу життя
Лушпаєв С. [24]	продовольча безпека представляє собою стан розвитку суспільних відносин, за якого сукупність правових, соціально-політичних, економічних, науково-технічних, організаційних, інформаційних та інших заходів, спрямованих на забезпечення фізичної та економічної доступності населення до продуктів харчування, що є безпечними для життя та здоров'я, запобігання та подолання надзвичайних продовольчих ситуацій
Прунцева Г. [40]	сукупність державних інструментів регулювання стану продовольчого ринку, при якому досягається фізична та економічна доступність населення до продовольства в кількості, необхідній для активного здорового життя
Шкаберін В. [54]	стан економіки, забезпечений відповідними ресурсами, потенціалом і гарантіями, при якому, незалежно від внутрішніх і зовнішніх загроз, зберігається необмежена у часі здатність держави (суспільства) забезпечувати економічну та фізичну доступність для всього населення життєво важливих продуктів харчування в обсягах, якості й асортименті, достатніх для розширеного відтворення кожної особи у звичних умовах і мінімально необхідних для підтримки здоров'я та працездатності в надзвичайних продовольчих ситуаціях

У цій концепції визначальна роль у забезпеченні продовольчої безпеки відводиться стану відповідної системи: суспільних відносин, економіки або продовольчого ринку. Значною є когорта науковців, які відображають сутність продовольчої безпеки як механізм її забезпечення (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Сутність продовольчої безпеки за ознакою механізму забезпечення

Автор	Визначення
Бабенко А. [2]	забезпечення продовольчої безпеки внутрішніми, національними силами для забезпечення громадян продуктами харчування на медично обгрунтованому рівні
Банах О. [4]	здатність забезпечити максимальну кількість людей достатнім раціоном харчування в будь-який момент часу, не підриваючи продовольче забезпечення людей у майбутньому
Вдовенко Н. [9]	принципи сталого розвитку (людина + екологія + економіка) та інвестиційно-інноваційна модель
Гойчук О. [12]	здатність держави задовольняти потреби населення країни у продуктах харчування, їх достатньої кількості та якості з метою забезпечення здоров'я людей незалежно від зовнішніх або внутрішніх факторів
Кваша С. [18]	представляє здатність держави підтримувати конкурентний аграрний рівень на світових продовольчих ринках, що дозволяє забезпечити населення держави достатньою кількістю продуктів харчування, які відповідають міжнародним стандартам; полягає у здатності держави, використовуючи власні ресурси агроекономічного потенціалу, забезпечувати виробництво продуктів харчування всередині країни, своїми силами, таким чином гарантувати продовольчу незалежність
Мельник Л. [26]	стабільне, достатнє та гарантоване забезпечення населення продуктами харчування, необхідними для здорового життя людей
Немченко В. [30]	здатність задовольняти потреби населення в продовольстві в умовах обмежених фінансових, екологічних можливостей держави згідно з науково-обгрунтованими нормами, індивідуальних особливостей людини та її платоспроможності та рівня цін
Хорунжий М. [49]	спроможність держави за будь-яких обставин гарантувати і забезпечувати потреби населення в продовольстві на рівні науково-обгрунтованого споживання та відповідно до його платоспроможного попиту
Шебаніна О. [50]	наявність на продовольчому ринку країни такої кількості продуктів харчування, якої достатньо для підтримання здорового способу життя населення; доступність цих продуктів абсолютно для всіх верств населення
Шлемко В., Бінько І. [54]	рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-політичну стабільність у суспільстві, виживання і розвиток нації, особи, сім'ї, стійкий розвиток держави

При цьому Шебаніна О. та Бабенко А. в якості визначальної ознаки поняття виділяють самозабезпечення; Хорунжий М., Шлемко В., Бінько І., Мельник Л., Немченко В., Гойчук О. та Кваша С. – державне гарантування; Вдовенко Н. та Банах О. – сталий розвиток. Концепції, що відображає зміст продовольчої безпеки як рівня доступу до продовольства, додержуються такі вчені як Щекович О. (фізичний доступ), Дем'яненко С. та Свідерська І. (фізичний та економічний

доступ), Барраклотом С., Ютінг П. та Новіков Є. (фізичний, економічний та соціальний доступ до екологічно безпечної продукції) (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Сутність продовольчої безпеки за ознакою рівня доступу

Автор	Визначення
Агентство США з міжнародного розвитку [91]	всі люди в будь-який час мають доступ до достатньої кількості продовольства для задоволення своїх потреб для продуктивного та здорового життя
Барраклотом С. та Ютінг П. [61]	гарантування поставок і розподілу продовольства для всіх соціальних груп і окремих осіб; достатній рівень якості продовольства для задоволення потреб у харчуванні, а також платоспроможний попит, який вищий за мінімально необхідний для фінансової можливості придбання продуктів харчування
Всесвітній банк [89]	доступ усіх людей в усі часи до достатньої кількості їжі для активного та здорового життя
Громадська організація з питань здоров'я «Онтаріо» [86]	забезпечення безпечного доступу до достатньої кількості безпечної, поживної (відповідно до культури) їжі для всіх, виробленої в екологічно чистих умовах та за умов забезпечення людської гідності
Дем'яненко С. та Свідерська І. [16]	Гарантуванні для всіх громадян постійної фізичної та економічної доступності безпечних продуктів харчування відповідно до індивідуальних переваг споживачів із метою підтримання їх активної та здорової життєдіяльності
Новіков Є. [32]	достатня кількість та доступність продовольства, необхідна кількість і якість продуктів харчування, стабільність поставок продовольства
Федерації американських товариств з експериментальної біології [66]	доступ усіх людей у будь-який час до достатньої кількості їжі для активного, здорового способу життя включає в себе як мінімум: доступність повноцінних і безпечних продуктів харчування; забезпечення можливості придбати їжу, не вдаючись до надзвичайної продовольчої допомоги
ФАО [84]	всі люди в будь-який час мають фізичний, соціальний і економічний доступ до достатньої кількості безпечних і живильних харчових продуктів, які відповідають потребам і перевагам активного і здорового способу життя
Щекович О. [55]	забезпечення гарантованого доступу населення до продовольства в кількості, необхідному для активного здорового життя

Об'єднує два останні підходи той факт, що визначальним у змісті продовольчої безпеки є розуміння сутності категорії як процесу, а не як стану системи.

Четвертий концептуальний підхід об'єднує групу науковців, які визначальною ознакою сутності поняття виділяють ієрархічний рівень, на якому досягається продовольча безпека (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Сутність продовольчої безпеки за ознакою ієрархічного рівня

Автор	Визначення
Белінгер Н., Мабсс-Зено К. [60]	глобальна продовольча безпека вимагає, щоб кількість їжі була достатньою, щоб нагодувати всіх людей у світі; національна продовольча безпека прийнятна ймовірність того, що їжа для споживання в країні відповідає рівням біологічних потреб протягом року; місцева продовольча безпека визначається, як здатність кожної людини придбати продукти харчування
Бодіан О. [59]	здатність подолання дефіциту продовольства, щоб задовольнити цільові рівні споживання протягом року
Забарна Ю. [17]	глобальна продовольча безпека – це стан життєдіяльності населення усіх країн світового співтовариства, в якому кожному представнику людства гарантуються політичні та соціально-економічні права на забезпечення якісними продуктами харчування та питною водою, фізична можливість їх отримання у будь-який час та у будь-якому місці планети, в кількості, достатній для підтримки здорового способу життя та розвитку
Мастерс Л. [78]	забезпечення глобальної продовольчої безпеки є комплексною проблемою, що містить у собі виробництво продовольства у світовому масштабі, потреби й попит на продовольство як похідну від кількості й рівня життя населення у світі, експорт/імпорт продовольства як найважливіший фактор забезпечення необхідного рівня споживання, а також міжнародне регулювання й довгострокову стратегію
Шандбахер В. [85]	глобальна продовольча проблема настільки багатогранна й багатоаспектна, що фактично вона є комплексом проблем, які пов'язані між собою і взаємно впливають одна на одну

Проаналізувавши підходи до розуміння поняття "продовольча безпека" різних міжнародних організацій та авторів, доцільно відзначити, що більшість виділяє схожі елементи, а саме: продовольча безпека держави повинна бути орієнтована на забезпечення за рахунок власних агроекономічних потужностей, не вдаючись до імпорту продовольства з інших країн; виділення з дефініції "продовольча безпека" критерію якості продуктів харчування дає гарантію повноцінності, пживності та наявності продуктів харчування у достатній кількості на рівні обґрунтованих медичних норм. Разом з тим, є кардинальні відмінності у розумінні сутності поняття, зокрема: визначення продовольчої безпеки як стану системи або як процесу; різнополярні погляди стосовно засобів досягнення продовольчої безпеки; не всі науковці поділяють думку про доцільність врахування рівнів продовольчої безпеки та ін. Аналіз наукових праць, що відображають зміст досліджуваної категорії, дозволяє зробити висновок про існування чотирьох концептуальних підходів до визначення сутності поняття "продовольча безпека". До основних підходів відображення змісту продовольчої безпеки ми відносимо такі: стан системи, рівень доступу, механізм забезпечення, ієрархічний рівень.

На нашу думку, розподіл продовольчої безпеки за рівнями є важливою складовою її забезпечення: забезпечення глобальної продовольчої безпеки вимагає зусиль усього світового співтовариства, національний рівень – виваженої державної політики, регіональний рівень забезпечується місцевими органами влади та місцевими виробниками продовольства, а рівень домогосподарства та індивідуума залежить від характеристик конкретної сім'ї та людини. Відтак, якщо на національному та регіональному рівні людина є об'єктом продовольчої безпеки, то на рівні домогосподарства і індивідуума вона вже є суб'єктом, що вимагає застосування різних інструментів та механізмів для досягнення бажаного стану продовольчої безпеки.

На нашу думку, механізм досягнення глобальної продовольчої безпеки вимагає формування системи глобального планування виробництва та розподілу продовольства, важливими інструментами реалізації якої є геоагро та глобалагро. Зважаючи на вищезазначене, можемо стверджувати, що національна продовольча безпека передбачає досягнення фізичного, економічного та соціального продовольчого забезпечення та поліпшення харчування населення на засадах сталого розвитку сільського господарства.

Механізм досягнення національної продовольчої безпеки вимагає формування системи сталого розвитку сільського господарства. Механізми досягнення продовольчої безпеки різних ієрархічних рівнів різні, зокрема: на регіональному рівні головним завданням є забезпечення реалізації аграрного потенціалу регіону; на рівні домогосподарства – створення системи самозабезпечення, що нівелює недосконалості функціонування систем рівнів та їх та негативні впливи; на рівні індивіда – державне гарантування вжиття заходів для забезпечення належного функціонування ринків продовольчих товарів і продукції їх переробки та сприяння своєчасному доступу до ринкової інформації, з метою допомогти обмежити надмірну волатильність цін.

Підсумовуючи і синтезуючи сучасні дефініції глобальної продовольчої безпеки, а також враховуючі траєкторії сучасного цивілізаційного розвитку, вважаємо за доцільне запропонувати власне визначення категорії: "продовольча

безпека соціально-економічний та екологічний стан розвитку, що забезпечує постійний фізичний, економічний та соціальний доступ людей до безпечної та поживної їжі через застосування адекватних механізмів на різних ієрархічних рівнях".

Отже, за результатами дослідження виділено чотири концептуальні підходи до тлумачення поняття "продовольча безпека": як стану системи, як рівня доступу, як механізму забезпечення та за поділом на рівні ієрархії. Встановлено, що більшість авторів виділяє схожі елементи у сутності досліджуваної категорії, а саме: продовольча безпека держави повинна бути орієнтована на забезпечення за рахунок власних агроекономічних потужностей, не вдаючись до імпорту продовольства з інших країн; виділення з дефініції "продовольча безпека" критерію якості продуктів харчування дає гарантію повноцінності, поживності та наявності продуктів харчування у достатній кількості на рівні обґрунтованих медичних норм. Разом з тим встановлено кардинальні відмінності у розумінні сутності поняття, зокрема: визначення продовольчої безпеки як стану системи або як процесу; різнополярні погляди стосовно засобів досягнення продовольчої безпеки; не всі науковці поділяють думку про доцільність врахування рівнів продовольчої безпеки та ін. Доведено необхідність поділу продовольчої безпеки за рівнями, як важливої складової її забезпечення, що дозволило сформулювати теоретичну сутність продовольчої безпеки різних ієрархічних рівнів та визначити відповідні їм інструменти та механізми досягнення бажаного стану.

1.2. Фактори формування продовольчої безпеки України

Як зазначалося вище, продовольча безпека держави є важливою складовою частиною економічної безпеки, яка в свою чергу є частиною суспільної безпеки держави. Продовольча безпека держави – це ступінь забезпеченості населення країни екологічно чистими і корисними для здоров'я продуктами харчування

вітчизняного виробництва за науково-обґрунтованими нормами і доступними цінами при збереженні і поліпшенні середовища проживання. Продукти харчування у життєвій діяльності людини відіграють особливу роль. Експерти вважають, що за життя сучасного покоління продовольча проблема може перерости у глибоку міжнародну кризу.

Центральним елементом продовольчої безпеки є забезпеченість продуктами харчування, а в її структурі варто виділити чотири складові. Доступність продуктів харчування виявляється у трьох формах. Фізична доступність передбачає просту наявність на споживчому ринку життєво необхідних продуктів, економічна доступність включає фінансову можливість їх отримати, а соціальна – мінімальну диференціацію у споживанні головних груп продуктів серед різних верств населення.

Забезпечення ефективного функціонування системи продовольчої безпеки безпосередньо залежить від: стійкості підсистеми забезпечення; структурних змін в АПК, інвестиційної політики, формування підсистеми технічного забезпечення, удосконалення податкового законодавства, організації банківського обслуговування, створення товарних запасів матеріально-технічних засобів, діючої системи страхування урожаїв і майна підприємств АПК, науково-інформаційного забезпечення.

В Україні є сприятливі умови для забезпечення продовольчої безпеки та низький рівень втрат продовольства. До основних проблем відзначаються низький обсяг державних витрат на наукові дослідження в області сільського господарства і рівень ВВП на душу населення, вдвічі менший, ніж середньосвітовий показник.

Рівень продовольчої безпеки в Україні обумовлений такими показниками:

- 1) низькі ввізні мита на сільськогосподарську продукцію;
- 2) наявність програм продовольчої безпеки;
- 3) відсоток витрат на продовольство від середнього доходу на сім'ю на рівні 38,9 % (середньосвітовий показник – 34,5%);

4) обмежені розміри і опції доступного кредитування для сільських господарств (2 бали з 4-х);

5) високий показник доступності продовольства (79,9 балів з 100, що на 20,9% більше, ніж середній показник за Індексом);

6) помірний показник співвідношення обсягів продовольчих втрат у порівнянні з загальним обсягом внутрішніх поставок (2,4 тонни проти середньосвітового показника 4,8);

7) волатильність сільськогосподарського виробництва (-23,9%);

8) ризик політичної нестабільності (-32, 6%);

9) корупційні ризики (-33,9%);

10) низький рівень державних витрат на наукові дослідження і розробки в галузі сільського господарства (Україна отримала найнижчу оцінку -1 бал з можливих 9-ти, що виявилось на 14,9% нижче середнього рівня. США, для порівняння, отримали 9 балів, що на 85,1% вище середнього показника) ;

11) в категорії «Сільськогосподарська інфраструктура» (комбінований показник, який оцінює можливості по зберіганню і доставці врожаю на ринок) Україна отримала 50,9 балів, що всього на 3,3% менше середньосвітового показника;

12) рівень доступності мікроелементів (комплексний показник оцінювання наявності заліза і вітаміну А у продовольстві) на 8, 5% вище середнього показника, якості протеїнів (на 13,9% вище середнього рівня), різноманітності раціону (частки продуктів, що не містять крохмаль (крім зернових, коренеплодів і бульб) – на 14% більше загального рівня;

13) рівень продовольчої безпеки (комплексний показник, який використовується для оцінювання ступеня сприятливості умов для забезпечення продовольчої безпеки) – 99 балів зі 100, на 19,3% вище середнього показника;

14) стандарти харчування в країні – ступінь прихильності уряду країни до їх поліпшення – на 22,9% нижче середнього рівня.

Стан продовольчої безпеки оцінюється на основі якісних або кількісних критеріїв (індикаторів). Критерій – це ознака, на підставі якої і здійснюється

оцінка. У свою чергу, критерії характеризуються відповідними показниками-індикаторами, які є числовим відображенням ознаки, за якою проводиться оцінка рівня забезпечення продовольчої безпеки. Причому важливе значення мають не стільки самі показники, скільки їхні граничні (порогові) значення, недотримання яких призводить до небезпечної ситуації у сфері продовольчої безпеки і потребує своєчасної реакції уряду. Експерти Комітету з світової продовольчої безпеки (CFS), що працює під егідою ФАО, рекомендують такі показники індикатори оцінювання рівня продовольчої безпеки: глобальні, що застосовуються для вимірювання рівня продовольчої безпеки у світі та індивідуальні, які рекомендовані для окремої країни. Вітчизняні фахівці виділяють різні критерії продовольчої безпеки країни.

Вчені до основних критеріїв, які характеризують продовольчу безпеку, відносять [5, с. 40-41]: ступінь задоволення фізіологічних потреб у компонентах та енергетичному складі харчового раціону; відповідність харчового раціону обмеженням за вмістом у продуктах шкідливих для здоров'я речовин; рівень фізичної та економічної доступності продовольства для різних категорій населення, включаючи спецспоживачів; ступінь залежності продовольчого постачання країни та ресурсного забезпечення агропромислового комплексу від імпорتنих поставок; розміри стратегічних та оперативних продовольчих запасів у зіставленні з нормативними потребами. У проекті «Національної доктрини продовольчої безпеки України» передбачена система показників продовольчої безпеки та критерії їх оцінки у сфері споживання; у сфері виробництва і національної конкурентоспроможності; у сфері організації управління, які використовуються для визначення рівня продовольчої безпеки. Постановою Кабінету Міністрів України (від 05.12.2007 р. № 1379) затверджено Методику визначення основних індикаторів продовольчої безпеки Згідно цієї методики основними індикаторами продовольчої безпеки є: добова енергетична цінність раціону людини; достатність споживання окремого продукту; достатність запасів зерна у державних ресурсах; економічна доступність продуктів харчування; диференціація вартості харчування за соціальними групами; ємність

внутрішнього ринку, окремих продуктів; продовольча незалежність за окремим продуктом. З метою оцінки сучасного стану продовольчої безпеки країни досліджено основні індикатори продовольчої безпеки.

С. Кваша вважає продовольчу безпеку важливим складовим елементом загальнодержавної політики, який характеризує політичну незалежність країни, її економічну міцність і стабільність, соціальну забезпеченість населення та здатність задовольнити продовольчі потреби своїх громадян без шкоди загальнодержавним інтересам [18].

Він виділяє три аспекти продовольчої безпеки: політичний – здатність держави підтримувати свій стабільний позитивний міжнародний імідж на аграрних зовнішніх ринках, яка може забезпечувати своїм громадянам споживання повноцінних продуктів харчування відповідно до прийнятих міжнародних стандартів і норм; економічний – здатність держави до мобілізації внутрішніх ресурсів і агроекономічного потенціалу країни для організації виробництва сільськогосподарської продукції та постачання населення продовольством переважно за рахунок власного виробництва; соціальний – зайнятість населення в аграрному секторі економіки з відповідною продуктивністю праці, її оплатою, з передбаченням повного забезпечення інфраструктурними факторами функціонування сільських районів.

Деякі економісти розглядають продовольчу безпеку як безпеку харчування, коли під продовольчою безпекою розуміють забезпечення населення екологічно чистою, тобто безпечною для здоров'я їжею [47]. У сучасних умовах категорію «продовольча безпека» доцільно розглядати як сукупність соціально-економічних відносин, які виникають з приводу забезпечення населення продуктами харчування, що відповідають нормативам за якістю та кількістю на основі забезпечення економічної безпеки агропродовольчої сфери.

Таким чином, продовольча безпека – це стан, за якого у людей в будь-який час є фізичний, соціальний та економічний доступ до продовольства (в достатній кількості і достатній харчовій цінності), що відповідає потребам їх раціону харчування для здорового та активного життя, а основною метою дослідження є

виявлення країн найбільш і найменш уразливих з точки зору продовольчої безпеки за такими категоріями як фінансова та фізична доступність, а також якість і безпека харчових продуктів, тобто країн, у яких є проблеми з постачанням продуктів харчування. Оцінивши сучасний стан продовольчої безпеки в Україні, можна виокремити низку позитивних характеристик, а саме: формування ринкової інфраструктури (система гуртових продовольчих ринків і маркетингової інформації); зростання доходів населення; підвищення самозабезпечення населення продуктами харчування внаслідок розширення розмірів господарств населення та дачних ділянок. Однак мають місце і негативні характеристики, зокрема: зниження купівельної спроможності населення; недосконале державне регулювання зовнішньої торгівлі продовольством; немає умов для стабільного функціонування ринку продовольства; не створено умов для стабільного зростання обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції, в тому числі й картоплі. У ринкових умовах державна політика повинна бути спрямована на досягнення продовольчої безпеки, створення необхідних резервів продуктів харчування та сільськогосподарської сировини, підвищення рівня продовольчого забезпечення, купівельної спроможності населення, покращання якості продуктів харчування і сільськогосподарської сировини, забезпечення їх конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках. Вирішення проблеми продовольчої безпеки як найважливішої складової стійкого розвитку країни включає не лише виробництво достатньої кількості продуктів харчування, а й збереження агроресурсів, їх здатності до відтворення та продуктивності, що є необхідним для забезпечення продовольчої безпеки наступних поколінь.

1.3. Зарубіжний досвід забезпечення продовольчої безпеки країни

Аналіз новітньої історії людства протягом останніх трьох десятиріч (1990 – 2022) вказує на регулярні спалахи збройних конфліктів різної етіології у багатьох куточках нашої планети. Одним із негативних наслідків таких ситуацій

слід вказати дестабілізацію продовольчої безпеки населення. При цьому варто одразу наголосити, що продовольча безпека має чотири стандартні виміри: наявність (постійна присутність достатньої кількості їжі); доступ (наявність достатніх ресурсів для придбання необхідної та здорової їжі); утилізація (розумне споживання їжі на основі знань про належне харчування та догляд); і стабільність наявності, доступу та використання їжі [69; 90]. Саме виникнення проблем у цих відносинах дозволяє говорити про загрози продовольчій безпеці населення.

При цьому важливо відмітити, що ефект продовольчої кризи спостерігається не лише щодо того населення, яке безпосередньо потрапляє до зони воєнного конфлікту, – продовольча безпека людей, що проживають часом у абсолютно інших країнах чи на інших територіях, теж суттєво знижується внаслідок вимушених масових переміщень великих мас людей, порушень виробничих процесів, транспортних і логістичних коридорів тощо. З цієї точки зору, воєнні дії на території України мають найбільш серйозні наслідки для продовольчої безпеки. Якщо війна поглибиться, продовольча криза загостриться, створивши виклик для багатьох країн, особливо тих, які залежать від імпорту продовольства, таких як країни Близького Сходу та Північної Африки. Водночас, як зазначають дослідники, війна прийшла в невдалий час для світових продовольчих ринків, оскільки ціни на продовольство вже були високими через перебої в ланцюжку поставок, спричинені пандемією COVID-19, високий світовий попит і поганий урожай у деяких країнах [63].

Слід не забувати про те, що наразі триває низка воєнних конфліктів, які теж продовжують чинити негативний вплив на продовольче забезпечення. Наприклад, безперервний насильницький конфлікт у ДРК і Центральноафриканській Республіці порушив виробництво продуктів харчування, а також торгівлю продуктами харчування. У Західній Африці та Центральному Сахелі триваючі насильницькі конфлікти призвели до того, що 24,8 мільйона людей опинились у продовольчій кризі [75]. Уважний аналіз досвіду інших країн, що перебували у стані ведення воєнних дій, вказує на

поступове проходження ними трьох фаз, на кожній з яких продовольчі відносини мали власну специфіку. Отже, можна виділити три такі фази: фаза передумов, фаза гострого конфлікту, післявоєнна фаза (наслідкова).

На прикладі аналізованих країн простежується тісний взаємозв'язок між ступенем продовольчої безпеки, екологічними умовами ведення сільськогосподарської діяльності та напруженням воєнних конфліктів. Спостерігається часта залежність між падінням внутрішнього виробництва сільськогосподарської продукції через посухи (інші несприятливі погодно-кліматичні умови) та соціальною напругою в суспільстві. Подібні закономірності фіксувалися в Сирії та Судані, які страждали від посух напередодні воєнних спалахів (наприклад, коливання цін на пшеницю стало основною причиною конфлікту в Судані в 2011 році [65]). Характерна особливість полягає у тому, що чим складніші були екологічні проблеми аграрного виробництва до війни, тим більше вони поглиблюються під час воєнних дій. Найбільш грізними у цьому аспекті є посухи. Будучи повільними стихійними лихами, вони зазвичай впливають на більші території, ніж інші типи стихійних лих, і ускладнюють реалізацію стратегій пом'якшення та адаптації. Багато несприятливих наслідків посухи часто накопичуються повільно і можуть зберігатися протягом багатьох років після її закінчення [93].

Для України не характерним було зниження продовольчої безпеки напередодні війни, однак наявність екологічних проблем, пов'язаних із сільськогосподарською діяльністю, вказує на потенційні слабкі місця. Слід очікувати поглиблення вітчизняних агроекологічних проблем: деградації ґрунтів, розширення зон опустелювання, зменшення придатних водних ресурсів, доступних для сільськогосподарського поливу, тощо.

Гостра фаза конфлікту. Аналіз іноземних сценаріїв взаємовпливу продовольчої безпеки та війни, дозволяє виявити кілька важливих спільних рис:

а) згортання програм державної підтримки сільського господарства, що в цілому зумовлюється перенаправленням бюджетних коштів на воєнні задачі. Сільське господарство як ризикова сфера економічної діяльності в період гострих

криз потребує ще більшої уваги з боку держави, однак воєнні конфлікти у активній фазі свого розвитку блокують таку підтримку. Це обвалює аграрний сектор ще більше та стає потужним тригером зниження продовольчої безпеки населення.

При тому надзвичайно цікавими виглядають на цьому тлі висновки, зроблені щодо сирійського конфлікту. Так, учені виявили, що земельні реформи 1960-х років і державна підтримка сільськогосподарського сектора стали буфером проти голоду, коли Сирія була занурена у війну. Той факт, що Сирія, незважаючи на десятиліття війни, вижила без голоду, підтверджує тезу, що державна підтримка сільського господарства в регіонах, що розвиваються, є центральною для продовольства, розвитку та національної безпеки [79];

б) використання сільського господарства як фактору воєнного впливу. В умовах війни всі цінні ресурси ще більше підвищують своє значення. Це твердження абсолютно справедливе для сільського господарства, тому можна спостерігати різні варіанти маніпулювання ним:

– «продовольство як зброя» – тактика, яка проявляється найчастіше в навмисному знищенні урожаю, посівів, ґрунтового покриву, худоби тощо з метою пониження продовольчого забезпечення певної території та досягнення воєнних стратегічних цілей. Війна в Ємені, наприклад, стала яскравою ілюстрацією такої тактики, за що була названа «знищенням сільського господарства»: з воєннополітичною метою систематично знищувалися посіви та сільськогосподарська інфраструктура [80; 87]. Хоча кількість жертв масового голоду зменшилася за останні десятиліття [67], це все ще широко використовувана навмисна військова стратегія в зонах сучасних конфліктів, таких як Тіграй (Північна Ефіопія), Ємен, Південний Судан або Центральноафриканська Республіка [75].

Крім того, дефіцит їжі може використовуватися як зброя для перешкоджання проживанню на спірних територіях або для стимулювання повстань [77]. Під час війни між двома африканськими країнами – Ефіопією та Еритреєю – у 1998–2000 роках їжею не маніпулювали як частиною воєнної

стратегії такою мірою, як це було у 1984–85 роках. У той час міжнародні зусилля з надання допомоги голодуючим у Тіграї та Волло були використані військовими для того, щоб загнати голодних у центри годівлі, звідки їх можна було примусово переселити, нібито щоб надати їм більше продуктивної землі, а також щоб звільнити території, контрольовані повстанцями [92];

– використання сільського господарства як джерела доходу. Тактика полягає у збереженні та підпорядкуванні сільськогосподарського виробництва власним цілям воюючих сторін. Учасники бойових дій можуть отримати прямий контроль над сільськогосподарськими ресурсами для існування або стягувати податки з цих продуктів. Наприклад, таліби брали закят (ісламський податок) у розмірі 10 відсотків за будь-яку сільськогосподарську культуру, вирощену на підконтрольній їм території в Афганістані [70]. Також у Сирії та Іраку аграрні зони, захоплені Ісламською державою Іраку та Сирії (ІДІЛ), значною мірою збереглися, незважаючи на масове переміщення [68]. У Сахелі повідомлялося, що недержавні збройні групи контролюють та інвестують у тваринництво, щоб підтримувати економічну діяльність і зберегти регіон як базу [74]. По суті, те, як озброєні групи справляються з виробництвом їжі, є важливим показником їхніх стосунків із місцевими громадами. Грабунок відображає незнання людей про безпеку засобів до існування, тоді як оподаткування виробництва продуктів харчування можна інтерпретувати як зацікавленість озброєної групи у встановленні тривалих відносин із громадами [83].

Зважаючи на те, що сільське господарство – це цілий комплекс ресурсів (природних, технічних, людських, біологічних), здатний до самовідновлення та продукування додаткових ресурсів, не дивним є підвищений інтерес до нього під час війни. Крім того, аграрне виробництво формує підвалини продовольчої безпеки, тобто має потужний вплив на суспільство і його стабільність, що теж має неабияке значення в умовах розробки воєнних стратегій. Ураховуючи усі ці особливості, цілком логічно виглядає активне втягнення сільського господарства у воєнні конфлікти: або для отримання додаткових вигод, або для позбавлення цих вигод суперників. Найгіршим наслідком цієї тенденції є той факт, що у будь-

якому випадку страждає продовольча безпека цивільного населення. Іноді прогнозоване зменшення сільськогосподарського виробництва грає навіть антивоєнну роль. Наприклад, прем'єр-міністр Ефіопії Мелес Зенаві у 2000 році закликав до «швидкого припинення війни, тому що його ворожна посухою країна не може дозволити собі ще один рік жити в стані конфлікту» [62];

в) трансформація сільського господарства. В умовах гострої фази воєнного конфлікту аграрний устрій аналізованих країн суттєво змінювався. По-перше, крупний бізнес демонструє спад. При цьому повної зупинки практично не спостерігалось у жодній країні. Наприклад, хоча багато сімей в Сирії переїхали до міст, починаючи з 2011 року [73], тисячі фермерських домогосподарств залишилися в сільській місцевості та доглядали за посівами протягом усього конфлікту [76]. По-друге, змінюється роль сільськогосподарської діяльності: підвищується її продовольче, а не комерційне значення. Населення намагається самозабезпечитися їжею. Цікавим прикладом є активна сільськогосподарська діяльність у великих таборах сирійських біженців (утворення садів, городів, теплиць тощо). Для України ця тенденція теж має значення та власні правові корені. Наприклад, в умовах хиткої продовольчої безпеки зростатиме значення особистих селянських господарств (ОСГ) як особливої форми господарювання на землі для забезпечення власних споживчих потреб. Довгий час держава намагалася створити такі правові умови, які б підштовхнули трансформацію ОСГ у комерційні суб'єкти, однак в умовах війни ОСГ (як і більше 20 років тому) стає тим рятувальним кругом, який держава може надати своєму населенню для часткового самозабезпечення продовольством.

Наслідки. Спільними наслідками для країн, що пережили воєнні конфлікти, є спад аграрного виробництва та різний ступінь зниження продовольчої безпеки. Більше того, такі етапи післявоєнної реконструкції затьмарені запеклими суперечками щодо доступу та власності на землю та воду, оскільки права власності часто переходили з рук в руки кілька разів під час війни [81]. Таким чином, відсутність продовольчої безпеки, зокрема для бідних верств населення,

часто зберігається після завершення насильницького конфлікту, оскільки відбудова просувається повільно [75].

Додатковим наслідком, який можна простежити на прикладі аналізу досвіду інших країн, слід вказати глобальні зміни у структурі аграрного виробництва. Наприклад, фермери, які постраждали від конфлікту в Колумбії, змінили своє рослинництво на стратегію з низьким ризиком і низькою прибутковістю, переключивши своє виробництво з діяльності з більшими інвестиціями на менш прибуткові культури з короткостроковою врожайністю та культури, які забезпечували продовольством для існування [58].

До цього вірогідного сценарію потрібно бути готовими, щоб вчасно та ефективно підтримати сільське господарство України та не допустити катастрофічних продовольчих наслідків. У цих умовах стає очевидним, що формування адаптивної та дієвої державної підтримки вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників – це питання національної безпеки [14]. Крім того, важливо підкреслити, що вплив зниження виробничого потенціалу та показників продовольчої безпеки часто підштовхують уряди до активних імперативних дій. Так, коли високі ціни на продовольство спричиняють негативний вплив, який є політично, соціально та економічно неприйнятним, є вагоме обґрунтування для державного втручання на товарні ринки з метою впливу на ціни, використання та обсяги виробництва [64]. Уже до 12 квітня 2022 року загалом 16 країн заборонили або обмежили експорт продуктів харчування [88]. Ці обставини красномовно свідчать про важливість збереження та адаптації агропротекційних відносин в умовах воєнних дій.

У результаті проведеного дослідження було встановлено низку закономірностей розвитку продовольчих відносин у країнах, які перебували у стані збройних конфліктів протягом останніх тридцяти років. Усі аналізовані країни проходили три послідовні фази трансформації стану продовольчої безпеки: фазу передумов, фазу гострого конфлікту, поствоєнну фазу. Виявлений тісний взаємозв'язок між продовольчою безпекою, екологічними проблемами та напруженням воєнних конфліктів дозволяє спрогнозувати подальше ускладнення

екологічних умов ведення сільськогосподарської діяльності в Україні та зростання потреби в системному вирішенні цих проблем за допомогою держави. Виявлено такі важливі риси продовольчих відносин за умов ведення воєнних дій:

- а) згортання програм державної підтримки сільського господарства;
- б) використання сільського господарства як фактору воєнного впливу («продовольство як зброя», використання сільського господарства як джерела доходу);
- в) трансформація сільського господарства.

За воєнних умов значно зростає актуальність створення таких організаційно-правових умов, за яких населення отримує легальні можливості для самозабезпечення продовольством. У зв'язку з цим для сучасної України значно підвищується соціальна функція землі. Однак це вступає в конфлікт із обраним вектором розвитку земельного законодавства, який особливо яскраво окреслюється протягом останніх трьох років (йдеться про майновий характер землі, пріоритет її комерційного значення, спірні умови введення сільськогосподарської землі до ринкового обороту тощо); – дослідження продемонструвало, що післявоєнні країни стикаються з глибоким спадом аграрного виробництва та затяжною продовольчою кризою. Саме тому надзвичайно важливим стає максимальне збереження рівня та обсягів сільськогосподарського виробництва ще на стадії гострого конфлікту. У зв'язку з цим надання системної виваженої державної підтримки вітчизняному аграрному бізнесу є питанням національної безпеки.

РОЗДІЛ 2

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. Нормативно-правове регулювання продовольчої безпеки України

Продовольча безпека є невід'ємним складником державної аграрної політики. Обов'язок забезпечення продовольчої безпеки відповідно до вимог Конституції України та інших актів чинного законодавства покладається на державу. Економіка нашої держави, зокрема аграрний сектор економіки, протягом восьми останніх років зазнає значних утрат у зв'язку з триваючою агресією Російської Федерації. Із 24 лютого 2022 р. така агресія набула форми тотальної повномасштабної війни, що стало причиною введення в Україні правового режиму воєнного стану на підставі відповідного Указу Президента України.

У ході бойових дій на території України відбувається масове знищення (в окремих місцевостях – тотальне знищення) промислових об'єктів та об'єктів цивільної інфраструктури, завдається серйозна шкода навколишньому природному середовищу. Атмосферне повітря, води, ґрунти та надра забруднюються небезпечними речовинами, що справляють тривалий негативний вплив на тваринний і рослинний світ, життя та здоров'я населення України, а також серйозний транскордонний вплив на довкілля у цілому. Наслідком таких катастрофічних процесів є пряма і невідворотна загроза українському товарному сільськогосподарському виробництву, спроможностям держави забезпечити продовольчу безпеку всередині країни, а також виконувати свої міжнародні зобов'язання у сфері глобальної продовольчої безпеки.

Російська військова агресія в Україні кидає виклик як внутрішній, так і глобальній продовольчій безпеці, впливає на зростання цін на основні продукти харчування, сільськогосподарську сировину, добрива. Під загрозою опинилися

також різноманітні сектори світової економіки, які природно пов'язані із сільським господарством, що, своєю чергою, спровокувало стрімкі інфляційні процеси на світових ринках. Критичною стає ситуація для країн Азії та Африки, які традиційно імпортували зерно переважно з України, і громадяни яких витрачають на продукти харчування понад 40% від своїх загальних витрат. У науковій доктрині поняття продовольчої безпеки розглядається як складник національної безпеки держави, що передбачає захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою на принципах самозабезпечення безперешкодного фізичного та економічного доступу людини до продуктів харчування у кількості, асортименті, встановленого рівня якості та безпеки, необхідних для підтримання її здоров'я та звичайної життєвої діяльності [3].

Продовольча безпека, як стверджують ряд науковців, які досліджували актуальні питання правового забезпечення продовольчої безпеки в Україні є : а) компонентою і провідною сферою суспільних та державних інтересів; б) забезпечує захищеність життєвих інтересів населення країни у сфері продовольства; в) гарантується державою через відповідний комплекс заходів; г) гарантується через принцип самозабезпечення; д) забезпечується економічною та фізичною доступністю населення до продуктів харчування у зручний для них час [48, с. 121].

У національному законодавстві термін «продовольча безпека» згадується у багатьох нормативно-правових актах, а його законодавче визначення міститься у статті 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року, відповідно до якої продовольча безпека це захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається в гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності [37].

Аналізуючи систему законодавства у сфері продовольчої безпеки, можна констатувати, що вона не містить уніфікованого закону щодо продовольчої безпеки України, необхідність існування якого є очевидною. Певні намагання

вирішити це питання були, зокрема, Верховна Рада прийняла закон про «Про основи продовольчої безпеки України» від 08.04.2011, але 10.01.2012 Президент України повернув Закон до Верховної Ради України із своїми пропозиціями. На цьому законодавчий процес у вказаному напрямку призупинився [33, с. 23].

В Україні за останні місяці в умовах правового режиму воєнного стану було прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на регламентацію стратегічних відносин забезпечення продовольчої безпеки. До них належать, зокрема: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24 березня 2022 р. [35], Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку відомчої реєстрації та зняття з обліку тракторів, самохідних шасі, самохідних сільськогосподарських, дорожньо-будівельних і меліоративних машин, сільськогосподарської техніки, інших механізмів» від 12 квітня 2022 р. № 434, Наказ Мінагрополітики України «Про затвердження форми книги реєстрації землеволодінь і землекористувань в умовах воєнного стану» від 11 квітня 2022 р. № 219, Наказ Міндовкілля України «Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану» від 4 квітня 2022 р. № 167 тощо.

Також були прийняті за основу законопроекти «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» (реєстр № 7289), «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану» (реєстр № 7264).

Зокрема, 24 березня 2022 р. Верховна Рада України конституційною більшістю голосів прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану». Названий закон передбачає спрощені правові механізми, щодо залучення сільськогосподарських земель країни у виробництво сільськогосподарської продукції в умовах воєнного стану. Зокрема, цим

нормативно-правовим актом передбачено: автоматичне поновлення на 1 рік дії договорів на використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення усіх форм власності; спрощений порядок передачі в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності органами влади; спрощений порядок передачі в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності їх постійними землекористувачами та емфітевтами; передачу орендарями та суборендарями прав оренди та суборенди земельних ділянок сільськогосподарського призначення усіх форм власності для ведення сільського господарства; порядок державної реєстрації договорів щодо землі [42].

Основні зміни, що впроваджуються у законодавство Законом № 2145:

- договори оренди земель автоматично подовжуються на один рік без внесення відомостей у відповідні реєстри;
- районні військові адміністрації (далі – РВА) отримали право передавати в оренду строком до одного року державні та комунальні земельні ділянки сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Орендна плата не може перевищувати 8% нормативної грошової оцінки земельних ділянок. Для визначення розміру орендної плати застосовуватиметься середня нормативна грошова оцінка одиниці площі ріллі по області;
- для земельних ділянок, переданих РВА, встановлюються жорсткі обмеження щодо їх цільового використання, зокрема щодо зміни складу угідь, передачі ділянок у суборенду, будівництва, зміни цільового призначення тощо;
- договори оренди вищезазначених земельних ділянок укладаються лише на один рік в е-формі без проведення торгів. Їх не можна буде поновлювати або укладати на новий строк;
- право оренди земельних ділянок, переданих в оренду РВА, не підлягатиме державній реєстрації;

– передача сільськогосподарських земель, які перебувають у постійному користуванні державних та комунальних підприємств, установ, організацій і на яких відсутні посіви, здійснюється за письмовим погодженням керівника відповідного державного, комунального підприємства, установи, організації, причому право постійного користування земельними ділянками не припиняється;

– безоплатна передача земель державної, комунальної власності у приватну власність, формування земельних ділянок (окрім тих, що передаються в оренду РВА) – забороняється;

– земельні торги щодо прав оренди, емфітевзису, суперфіцію стосовно земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності – забороняються;

– земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності, права оренди, емфітевзису щодо яких були виставлені на земельні торги, але переможець у яких не визначений, підлягають передачі в оренду РВА;

– незавершені земельні торги щодо набуття права оренди не земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності – скасовуються, а оголошувати нові земельні торги – забороняється;

– користувачам земель сільськогосподарського призначення на один рік надається право передавати свої права землекористування іншим аграрним виробникам, які забезпечені необхідними матеріально-технічними, фінансовими та трудовими ресурсами;

– РВА отримують повноваження щодо здійснення реєстрації договорів про передачу прав користування землями шляхом ведення відповідних реєстраційних книг тощо.

Утім, експерти обґрунтовано вказують на важливість розуміння наступних ризиків [41], які можуть загрожувати довкіллю у зв'язку з таким кризовим регулюванням під час дії правового режиму воєнного стану:

1. Закон № 2145 передбачає встановлення лише електронної форми для договорів оренди земельних ділянок державної, комунальної власності, невитребуваних, нерозподілених земельних ділянок, що передаються в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва в умовах воєнного стану, та передбачає, що їх укладення має бути здійснено без проведення земельних торгів. Земельні торги виступали певним способом забезпечення: відкритості операцій із земельними ділянками; переходу права оренди на земельні ділянки особам, які запропонували найбільшу ціну (формування ринкової ціни); екологічності діяльності аграріїв на орендованих земельних ділянках. Припинення проведення земельних торгів, відповідно, виключає всі вищенаведені позиції. Експертами правозахисної організації «Екологія, право, людина» також зазначається, що в умовах коли держава обмежила функціонування реєстрів (зокрема, Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно) з метою убезпечення інформації, яка в них міститься, сумнівною є доцільність упровадження договорів оренди земельних ділянок виключно в електронній формі [41]. Ми погоджуємося з твердженням про те, що відсутність альтернативних форм укладення договору оренди земельної ділянки видається сприятливою для подальших зловживань;

2. формування земельних ділянок із метою їх передачі для сільськогосподарського товарного виробництва без присвоєння кадастрових номерів та без узгодження з даними, що містяться у Державному земельному кадастрі, створює ризики використання земель усупереч їх цільовому призначенню. Особливо ця проблема стосуватиметься земель, які за законодавством не можуть використовуватися для потреб ведення сільського господарства;

3. у разі отримання земельної ділянки за спрощеною процедурою орендар такої ділянки необґрунтовано позбавляється права: на компенсацію власних витрат на поліпшення земельної ділянки; на закладення багаторічних насаджень;

4. метою прийняття Закону № 2145 визначається «створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану». Усупереч зазначеній меті, а також приписам чинного законодавства (наприклад, ст. ст. 96, 102 ЗК) власники та користувачі земельних ділянок позбавляються відповідальності за невикористання земельної ділянки;

5. видається недоцільним застосування однакових правил щодо пом'якшення земельних процедур на всій території України. Упровадження таких спрощених процедур на територіях, які безпосередньо не зазнали впливу воєнних дій, не є виправданими, а потреба у таких змінах на згаданих територіях є надуманою [41];

6. зазначимо також, що назва Закону № 2145 не кореспондує його змісту. Фактично цей нормативно-правовий акт присвячений установленню тимчасових спрощених процедур (механізмів) надання земель у користування для потреб товарного сільськогосподарського виробництва, а також спрощення екологічного контролю у сфері використання та охорони таких земель. Натомість Закон № 2145 не вирішує стратегічного завдання, яке, відповідно до його назви, полягає у створенні умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. Таким чином, комплексне та системне вирішення цієї проблеми все ще на часі.

На нашу думку, в основу державної програми забезпечення продовольчої безпеки можуть бути покладені, наприклад, такі «принципи зеленої післявоєнної відбудови України», сформульовані активістами громадської організації «Центр екологічних ініціатив «Екодія»:

– пріоритетний розвиток та підтримка адаптивних (гнучких), сталих і децентралізованих агропродовольчих систем. Уразливість сучасної української системи криється у великомасштабному та монокультурному виробництві, централізованій логістиці та переробці. Із початком повномасштабної війни вони, природно, стали мішенями для агресора, який спромігся порушити таку систему з відповідними наслідками для ланцюгів постачання в Україні та всьому світі [34];

– пріоритет локальних продовольчих систем [34]. Метою є скорочення відстані, на яку транспортується сільськогосподарська продукція від виробника до споживача. Позитивними наслідками впровадження такого принципу стануть також оптимізація логістичних витрат, скорочення використання ресурсів для транспортування та зберігання продукції, більша стресова стійкість економічних ланок та ланцюгів постачання, більша екологічність виробництва, підвищення добробуту сільського населення;

– державна підтримка малих та середніх сільськогосподарських виробників. За статистикою саме фермери становлять 98% усіх сільськогосподарських виробників у світі. В Україні такі господарства обробляють понад 53% сільськогосподарських угідь та виробляють близько 60% валового сільськогосподарського продукту. Малі та середні ферми, їх кооперативи є основою для самозайнятості населення, джерелом додаткових й різноманітних робочих місць у сільській місцевості, отже, основою місцевої економіки та самодостатності сільських громад [31];

– державна підтримка відновлення та розвитку сільських територій [34]. Сільські території характеризуються найбільшою уразливістю. Військова агресія максимально поглибила вже існуючу кризу. Таким чином, гарантування державою продовольчої безпеки у першу чергу має полягати у забезпеченні для сільського населення можливостей зайнятості, ведення бізнесу, кооперації, розвитку соціальної сфери;

– надання пріоритету у розвитку сталих та екологічних дружніх практик у сільському господарстві, до яких належать: точне землеробство, використання сівозмін та біологічно різноманітного полікультурного підходу у рослинництві; дрібномасштабне тваринництво з високими стандартами добробуту тварин; застосування технологій та практик для скорочення викидів парникових газів, зменшення та переробки сільськогосподарських та харчових відходів; органічне землеробство; безвідходне та відновне виробництво повного циклу тощо [34];

– системне стимулювання дрібних землевласників та розвитку прозорого ринку сільськогосподарських земель. Статистичні дані в ЄС та Україні

засвідчують, що рівень бідності населення є найбільшим у країнах із найбільшою концентрацією земель. Наприклад, 13 найбільших агрохолдингів в Україні з угіддями понад 100 тис га контролюють приблизно 15% земельного банку України. Частка ж фермерських господарств ледве сягає 2%, а особистих селянських (із ділянками менше 1 га і до 100 га) – до 12% [31].

Аналізуючи вище викладене можна констатувати, що держава в умовах воєнного стану приймає відповідальні законодавчі рішення, які врегульовують ключові питання у забезпеченні продовольчої безпеки, полегшенні діяльності сільгоспвиробників в умовах воєнних дій, земельні відносини, виробництво сільськогосподарської продукції та інші. Законодавчі зміни, які прийняті у сфері продовольчої безпеки розраховані на застосування лише у період воєнного часу і сприяють стабілізації та розвитку цього сектору економіки в умовах повномасштабної військової агресії росії проти України. Із відновленням мирного життя держава повернеться до звичних правових процедур у регулюванні питань продовольчої безпеки та забезпеченні нормальної життєдіяльності населення. Безумовно, необхідно буде прийняти Закон України «Про продовольчу безпеку України» який повинен визначити стратегічні засади державної політики у сфері продовольчої безпеки, однак ухваленню такого закону повинні передувати розроблення та прийняття довготривалої національної стратегії забезпечення продовольчої безпеки у післявоєнний період.

2.2. Забезпечення продовольчої безпеки України в умовах війни

Забезпечення продовольчої безпеки є одним з найважливіших аспектів гарантування глобальної та національної безпеки, оскільки споживання продуктів харчування є базовою в загальному ряду людських потреб та лежить в основі формування високого рівня якості життя населення. Україна та світ на початку третього тисячоліття не вперше стикаються із проблемою забезпечення

продовольчої безпеки в умовах кризових ситуацій. Так, у 2020–2021 роках негативний вплив на забезпечення продовольчої безпеки здійснила світова пандемія COVID-19, через поширення якої відбулося зниження попиту на продукти харчування, мобільності та купівельної спроможності населення, збій у системі виробництва та постачання продовольства внаслідок введення карантинних заходів та обмежень на пересування. Проте у 2021 р. Україна, незважаючи на негативний вплив пандемії COVID-19 на стан забезпечення продовольчої безпеки у світі, увійшла до складу Комітету зі всесвітньої продовольчої безпеки ООН, який підпорядковується Генеральній Асамблеї ООН через економічну і соціальну Раду ООН і конференції Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН. Оскільки Україна входить до п'ятірки провідних світових експортерів зернових і зернобобових і досить тривалий час позиціонується як «гарант продовольчої безпеки в багатьох країнах світу завдяки традиційно потужному продовольчому експорту» [23; 46]. Тож з початком повномасштабного збройного вторгнення російських військ на територію України його наслідки почали пов'язувати з настанням глобальної продовольчої кризи.

Війна РФ проти України продемонструвала вразливість як національних так і глобальних продовольчих систем від антропогенних (вплив збройних конфліктів), економічних (зростання світових цін на продовольство) та природних чинників (збільшення впливу неврожаїв внаслідок порушення глобальних поставок продовольства) [10; 72]. Адже наслідки цієї війни ведуть до скорочення продовольчого забезпечення багатьох країн Близького Сходу та Північної Африки, які імпортують понад 90% усього продовольства. Зокрема, експерти Світового банку та ЄБРР відзначають, що «жертвами» російської агресії проти України можуть стати Туреччина, Єгипет, Індія, Таїланд, Грузія, Вірменія, ПАР, Ліван та навіть Шрі-Ланка [10]. Крім того, її наслідки призведуть до виникнення серйозних загроз подальшого підвищення світових цін на продовольство (згідно з прогнозом Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН від 11.03.2022 р., через війну в Україні світові ціни на продукти

харчування та корми можуть зрости на 20%); глобального стрибка інфляції, якою передусім буде вражено країни з малорозвиненою нестабільною економікою на Близькому Сході та у Північній Африці [19]. Їхню позицію підтримують і вітчизняні аналітики, які наслідками бойових дій, що ведуться РФ на території України, визначають: порушення цілісних ланцюгів постачання продукції сільського господарства та харчових продуктів (від первинного виробництва до реалізації продукції споживачеві), а також діяльності щодо створення доданої вартості в агропромисловому комплексі, пов'язаної із виробництвом, переробленням, розподілом, споживанням й утилізацією харчових продуктів; ускладнення здійснення сільгоспробіт в областях, де ведуться активні бойові дії, зростання вартості мінеральних добрив та пального, втрата посівних площ та врожаю на територіях, які опинились в окупації. Сукупно це веде до зменшення врожайності, зборів і експорту зернових та іншої сільгосппродукції; ускладнення експорту української сільгосппродукції на зовнішні ринки через блокування портів України з боку РФ (понад 60% сільгосппродукції України експортується морем), що негативно вплине насамперед на країни, які залежать від імпорту харчової продукції, оскільки часткова диверсифікація каналів експорту завдяки переорієнтації на залізничний та річковий транспорт не дозволяє вийти на довоєнні обсяги експорту; прямі збитки для українських сільгоспвиробників та економіки країни, значний тиск на платіжний баланс, що негативно впливатиме на курс валют; різкий стрибок цін на харчові продукти в країнах світу, ускладнення стану продовольчого забезпечення, що створює загрозу голоду в країнах Африки та Азії, і який може поглибити подальшу міграційну кризу [13; 19; 46].

Разом з цим також варто зазначити, що сьогодні близько третини українських полів є непридатними для посіву через бойові дії. Негативно вплинули на забезпечення продовольчої безпеки подорожчання пального та ускладнення логістики. Складна ситуація і зі збиранням урожаю в регіонах, які перебувають у зоні ведення активних бойових дій, а також тих, що регулярно обстрілюють війська країни-агресора. Особливо небезпечним є дистанційне

мінування засіяних полів, оскільки, незважаючи на попереднє їх обстеження працівниками підрозділів Державної служби з надзвичайних ситуацій України, непоодинокі випадки травмування сільгосппрацівників під час збирання врожаю. Також окупантами цілеспрямовано знищуються сільськогосподарська техніка та інфраструктура, у тому числі сховища зерна на сході та півдні країни, а на тимчасово окупованих територіях фермерів примушують продавати зерно за заниженими цінами. Фіксуються також непоодинокі випадки пожеж на полях. Крім того, дії РФ стосовно розкрадання українського зерна спрямовані не лише на розграбування національних цінностей, а й на спричинення голоду серед цивільного населення на тимчасово окупованих територіях. У такий спосіб РФ, разом із енергоносіями (нафтою і газом) та захопленням ядерних об'єктів, намагається отримати ще один інструмент для глобального шантажу – продовольчий.

За таких умов з метою забезпечення продовольчої безпеки країни в Україні на базі Держпродспоживслужби була створена Національна платформа продовольчої безпеки, яка дозволяє об'єднати зусилля військових адміністрацій, виробників харчових продуктів, торговельних мереж, міжнародних організацій для стимулювання розбудови української економіки, навіть в умовах війни, та забезпечення харчовими продуктами й товарами першої необхідності населення, військовослужбовців ЗС України та територіальної оборони. Її цінність для підприємств та інших учасників полягає в тому, що вона надає доступ до актуальної інформації щодо реальних потреб та пропозицій тих чи інших товарів, що значно спрощує варіанти пошуку ринку збуту для виробників продукції; можливість їх миттєвої комунікації з покупцем чи постачальником без зайвих посередників; замовлення послуг транспортування; за декілька днів – смарт-контракти за декількома з публічних оферт та доступ до держзамовлень без зайвих паперів та втрати часу [11].

Крім того, Уряд, розпорядженням від 29.04.2022 р. № 327-р, визначив низку завдань міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади, обласним військовим адміністраціям та акціонерному товариству «Укрзалізниця» щодо

забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану, серед яких: здійснення моніторингу стану продовольчої безпеки; забезпечення безперебійного виробництва сільгосппродукції та харчових продуктів; задоволення нагальних потреб функціонування держави щодо забезпечення населення територіальних громад в регіонах, на території яких тривають активні бойові дії, продовольчими товарами тривалого зберігання; формування розгалуженої мережі зберігання резервів сировини та продовольчих ресурсів для задоволення стратегічних потреб держави; створення можливостей для самозабезпечення харчовими продуктами територіальних громад та домогосподарств; забезпечення повноцінного функціонування підприємств агропромислового комплексу, зокрема шляхом задоволення потреби в імпортних складових; регулювання наповнення внутрішнього ринку продукцією власного виробництва та забезпечення експортного попиту [39].

Водночас, з метою зниження впливу війни РФ проти України на стан глобальної продовольчої безпеки Урядом України для часткового розблокування експорту зернових через морські порти Великої Одеси (Одеса, Чорноморськ, Південний) було утворено делегацію для участі у багатосторонніх переговорах, які відбулись у Туреччині. Її метою була підготовка та укладення Ініціативи щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів, якою передбачалося створення безпекового механізму для транспортування зерна та продовольства з морських портів України в умовах триваючої збройної агресії РФ проти України [36]. Результатом стало створення під егідою ООН Спільного координаційного центру, до складу якого увійшли представники Турецької Республіки, України, ООН та РФ, які надали гарантії щодо безпечного пересування суден, що братимуть участь у транспортуванні зерна та продуктів харчування з українських портів. «Для дотримання домовленостей у Туреччині створено Інспекційні групи з числа представників усіх сторін, які будуть забезпечувати перевірку вантажів і персоналу, які прямують до українських портів або виходять з них. Інспекція буде проходити винятково в гаванях, на вході та виході Турецької протоки з метою недопущення проходу в українські порти

будь-яких інших суден під виглядом цивільних. Діяльність та контроль в українських портах Одеса, Чорноморськ і Південний здійснюватимуться під владою та відповідальністю України. Рух жодних інших суден, окрім тих, що мають забезпечувати експорт зерна та пов'язаних з ним харчових продуктів не передбачається. Передбачається, що документ діятиме протягом 120 днів із дня підписання і може бути продовжений на такий самий період, якщо одна зі сторін не повідомить про намір припинити його дію» [44].

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що сучасний світ стає надзвичайно уразливим до наслідків будь-яких кризових ситуацій, оскільки, незалежно від їх масштабу, вони здійснюють надзвичайний вплив як на національну, так і на глобальну продовольчу безпеку, а подолання їх наслідків можливе лише спільними злагодженими зусиллями світової спільноти. Це стосується як боротьби з масштабними пандеміями, так і протидії збройній агресії РФ за допомогою санкцій та надання всебічної підтримки Україні у захисті її суверенітету та територіальної цілісності. Урядом України для забезпечення національної продовольчої безпеки підготовлено план заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану та створено Національну платформу продовольчої безпеки. Для зменшення негативного впливу війни на глобальну продовольчу безпеку спільними зусиллями світової спільноти підготовлено і укладено Ініціативу щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів в умовах триваючої збройної агресії РФ проти України. Проте, ситуація з блокуванням експорту українського продовольства свідчить про те, що у сучасному глобалізованому світі країна-агресор для шантажу світової спільноти може використовувати як енергоносії та захоплення ядерних об'єктів, так і продовольство, підштовхуючи окремі країни до межі голоду. Тож світовій спільноті у найближчій перспективі необхідно вирішити питання щодо попередження кризових ситуацій на ранніх стадіях їх зародження з метою недопущення шантажу у майбутньому, адже беззаперечним є той факт, що будь-яку кризову ситуацію дешевше попередити, ніж потім ліквідувати її наслідки.

2.3. Проблеми забезпечення продовольчої безпеки України в сучасних умовах

Виклики, з якими зіштовхнулося українське суспільство протягом останніх десяти років, суттєво загострили питання щодо досягнення ефективного розвитку національної економіки та забезпечення безпеки суспільства, в структурі якої особливе значення посідає продовольча безпека. Анексія значної території України, поширення COVID-19 й розгортання повномасштабної війни у 2022 році призвели до значних наслідків, які ще більше актуалізують виявлення проблем продовольчої безпеки, що покликана визначати рівень забезпечення населення, у першу чергу, продуктами харчування. Отже, недоліки гарантування продовольчої безпеки можуть катастрофічно позначатися, по-перше, на життєзабезпеченні населення, а від так на можливостях відновлення його здатності до праці. По-друге, на функціонуванні галузей, що безпосередньо пов'язані з виробництвом продовольства, наприклад: сільське господарство, харчова промисловість тощо. Загострення таких проблем у майбутньому може призвести до занепаду національної економіки в цілому.

В умовах глобалізації та нових викликів, з якими зіштовхується світова спільнота особливого значення набуває безпека, що визначає можливості якісного розвитку суспільства, постійно ускладнюється, а відтак потребує цілісного вивчення та уваги. Національна безпека є досить багатогранною, адже містить цілий ряд складових, серед яких варто виділити продовольчу, інформаційну, економічну, політичну, державну, демографічну, соціальну, екологічну та духовно-культурну безпеку. Ми вважаємо, що серед перерахованих елементів національної безпеки особливе значення посідає продовольча безпека, оскільки вона передбачає забезпечення потреб у продовольстві кожного члена суспільства у відповідній якості та кількості, що має відповідати принципам доступності та збалансованості.

Забезпечення продовольчої безпеки на належному рівні вказує на те, що за будь-яких умов держава гарантує населенню отримання необхідної кількості продуктів харчування. Проте, досягнення продовольчої безпеки є можливим лише завдяки вирішенню цілого комплексу проблем, серед яких цільне місце займає виробництво сільськогосподарської продукції, її зберігання, переробка та реалізація.

Таким чином, продовольча безпека це цілісна система взаємопов'язаних складових, які покликані визначати стан забезпеченості населення продовольством, його якість та кількість на певній території, що встановлюється відповідним рівнем розвитку аграрного сектору та харчової промисловості, які характеризують ситуацію на продовольчому ринку країни, групи країн або світовому ринку.

Цілісний аналіз продовольчої безпеки України має проводитись на трьох основних ієрархічних рівнях. Перший рівень – національний або макроекономічний – характеризує діяльність органів законодавчої влади та уряду у напрямку забезпечення стабільності зростання економіки, створення державних фондів, узгодження попиту та пропозиції на вітчизняному продовольчому ринку. Другий рівень – регіональний або мезорівень – передбачає забезпечення доступності продовольства в необхідній кількості та якості для населення на відповідній території, а також проведення заходів щодо отримання необхідного рівня доходів для придбання таких продуктів харчування. Третій рівень (мікрорівень) презентують домашні господарства, які завдяки витрачання наявних грошових доходів або веденню індивідуального підсобного господарства, організують повноцінне та збалансоване споживання для власних членів.

Продовольча безпека відчуває на собі вплив багатьох факторів, що можуть привести до зміни її стану. Тому від рівня адекватності, вчасності та вірності реагування на загрозливі чинники залежить становлення ефективної системи продовольчої безпеки. Ми виділяємо такі фактори, що позначаються на рівні продовольчої безпеки:

- економічні кризи та військові дії, що приводять до зменшення обсягів виробництва продовольства та грошових доходів населення, необхідних для закупівлі продуктів харчування;
- природні катаклізми та зміна природно-кліматичних умов;
- зменшення посівних площ та об'ємів, рекультивації земель, обсягу внесення органічних добрив;
- зростання населення планети та розширення людських поселень, що потребують додаткового забезпечення;
- використання продовольства в промислових цілях;
- доступ населення до екологічно-безпечного продовольства.

Ми вважаємо, що з метою попередження загроз національній продовольчій безпеці необхідно реалізувати цілий комплекс завдань, серед яких: сприяння формуванню багатокладного та високоефективного агропродовольчого сектору, важливим кроком на даному шляху стало започаткування ринку землі в Україні; запровадження державної підтримки суб'єктів АПК та захист вітчизняного товаровиробника; реформування податкової, кредитної та страхової політики, що дозволить відновити ресурсний потенціал сільськогосподарської та харчової промисловості; запровадження нових інноваційних технологій виробництва в даній галузі тощо.

Одним з важливих показників, що відображає рівень продовольчої безпеки є The Global Food Security Index (GFSI), що розраховується аналітичним підрозділом журналу «Економіст» й виступає визнаною міжнародною оцінкою продовольчої безпеки. У 2022 році до рейтингу було включено 113 країн, стан продовольчої безпеки яких аналізувався на основі чотирьох основних показників: доступність (фізична та економічна); наявність; якість і безпека; природні ресурси та стійкість. Україна у рейтингу зайняла 71 позицію, що на 8 щаблів нижче за показник 2018 року, у т.ч. за доступністю продовольства – 65 місце (66 місце у 2018 р.), наявністю – 93 місце (73 місце у 2018 р.), якістю і безпекою – 52 місце (46 місце у 2018 р.), природними ресурсами та стійкістю до змін клімату – 94 місце (76 місце у 2018 р.) [71]. Вважаємо, що погіршення рейтингових

показників відбулося, у першу чергу, за рахунок викликів, з якими зіштовхнулося українське суспільство, серед яких виділяємо Covid-19 та розгортання повномасштабної війни, яка вкрай негативно позначилася не тільки розвитку агропродовольчого сектору та харчової промисловості, але й національної економіки та суспільстві в цілому.

Воєнні дії на території України стали суттєвою загрозою забезпечення продовольчої безпеки не тільки України, але й багатьох малорозвинутих країн світу, що залежать від вітчизняного експорту зернобобових та зернових культур. Воєнна агресія з боку Росії привела до таких наслідків, що вкрай негативно позначаються на продовольчій безпеці:

а) порушення встановлених ланцюгів постачання сільськогосподарської та харчової продукції, а також «діяльності зі створення доданої вартості в АПК, що пов'язана із виробництвом, переробленням, розподілом, споживанням та утилізацією харчових продуктів» [46];

б) зрив збору озимих культур та посівної кампанії 2022 року, що відбулося через поширення воєнних дій в сільськогосподарських областях (Харківська, Миколаївська, Херсонська та Запорізька) та їх часткову окупацію. Визначають, що «наразі одна третина посівних площ залишається непридатними через бойові дії та значне мінування. Такі обставини приведуть до глибоких економічних потрясінь й позначаться на ліквідності агровиробників, зростанні світового попиту на сільськогосподарську продукцію, зменшенні продовольчого забезпечення багатьох країн» [10];

в) блокування більшості морських портів України, що ускладнило, з однієї сторони, експорт сільськогосподарської продукції, а, з другої, імпорт критично необхідних продуктів харчування та мінеральних добрив.

Серед інших ознак продовольчої небезпеки, що притаманні сучасній Україні варто виділити нестійке зовнішньополітичне становище країни у світі; наявність значної кількості населення, що знаходиться за межею бідності, а відтак не має достатніх доходів для придбання необхідних продуктів харчування; надмірне зростання споживчих цін, що випереджає грошові надходження;

виснаження ресурсного потенціалу аграрного виробництва; проблеми зберігання та збуту сільськогосподарської продукції; залежність національного виробника від кон'юнктури світових ринків; фізичне та моральне зношення основних засобів виробництва; недостатня кількість інвестиційних надходжень; незадовільний рівень інноваційних розробок та кількість їх практичного використання; стрімке скорочення сільського населення; переважання частки працівників пенсійного віку; недостатній рівень професіоналізму та кваліфікації; збільшення імпортованих товарів на вітчизняному ринку.

Окреслені проблеми стали вагомим викликом для продовольчої безпеки України, тому важливим питанням для сьогодення стає пошук альтернативних шляхів забезпечення належного рівня продовольчої безпеки на всій території нашої країни. Вважаємо, що гарантуванню продовольчої безпеки України будуть сприяти такі кроки:

- припинення воєнних дій та розмінування сільськогосподарських угідь;
- завершення земельної реформи та визнання АПК однією з пріоритетних галузей національної економіки;
- залучення інвестицій у продовольчу сферу та її кредитна підтримка;
- розвиток державно-приватного партнерства, організаційно-правових форм приватної власності, агропромислової інтеграції та кооперації, що дозволить використовувати переваги широко-масштабного виробництва;
- наближення до світових нормативів стандартизації та сертифікації продукції сільськогосподарської та харчової промисловості, що дозволить не тільки вийти національним виробникам на світові ринки збуту, але й підвищить якість споживання [43, с. 52];
- збільшення розмірів заробітної плати та соціального забезпечення населення, що збільшить економічну доступність багатьох товарів продовольства для населення;
- активізація виробництва екологічно чистих продуктів харчування;

- вирішення проблем фінансового, матеріально-технічного, кадрового, наукового та інформаційно-консультативного забезпечення;

- забезпечення вільного доступу всього населення до наявних продуктів харчування тощо.

Таким чином, продовольча безпека виступає фундаментальним елементом досягнення довгострокового стійкого розвитку, адже вирішення її проблем дозволить забезпечити повноцінним харчуванням населення країни й тим самим дозволить визначати майбутні перспективи. На жаль, гарантування продовольчої безпеки в Україні внаслідок дії сучасних викликів значно ускладнюється, що вимагає додаткової уваги з боку держави та органів виконавчої влади.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Удосконалення державної політики України у сфері формування продовольчої безпеки

Вирішення проблеми продовольчого забезпечення як гарантії існування та розвитку будь-якої держави завжди було і залишається одним з найважливіших завдань людства, нації і окремої людини. Ця проблема складна та багатопланова. Вона впливає на всі аспекти життєдіяльності суспільства. Продовольче забезпечення нерозривно пов'язано з існуючою політичною та економічною системами, а також з особливостями господарювання та національними традиціями.

В Україні така проблема теж існує, але перш за все, як соціально-економічна. Різке падіння доходів населення лише актуалізує її гостроту. В умовах, коли зростання обсягів виробництва продуктів харчування наприкінці ХХ ст. стало поступово уповільнюватися, а зниження собівартості цін на товари загальмувалося, продовольча проблема, як і продовольча безпека, може бути розв'язана шляхом подальшого розвитку аграрної сфери з проведенням відповідної аграрної політики держави.

Щоб реалізувати багатий природно-ресурсний потенціал України, слід будувати державну аграрну політику, яка була б спрямована в першу чергу на підтримку вітчизняного товаровиробника, створення сприятливих умов для зниження його витрат на виробництво та підвищення якості продукції, здатності успішно протистояти субсидованому імпорту з розвинутих країн світу. У результаті це має суттєво підвищити загальний рівень національної продовольчої безпеки [48, с. 6].

Забезпечення продовольчої безпеки – одна з провідних функцій держави. Важливу роль у реалізації даної функції відіграє державне регулювання. Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки держави в умовах сьогодення перш за все нерозривно пов'язане із виробництвом достатньої як за обсягом, так і безпечної за якістю сільськогосподарської продукції та продуктів харчування.

Питання гарантування продовольчої безпеки та її нормативного забезпечення мають пріоритетне значення, оскільки в даний час держава не повною мірою спроможна забезпечити безперешкодний доступ населення до продуктів харчування. Необхідність вдосконалення правової регламентації продовольчої безпеки викликана також поширенням в останній час сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, вироблених з використанням генетично-модифікованих організмів.

Незважаючи на значення сільськогосподарського виробництва та сільськогосподарської продукції у забезпеченні національної продовольчої безпеки, проект закону України «Про продовольчу безпеку» лише перебуває на розгляді у Верховній Раді України. Прийняття його значно б поліпшило правове регулювання відносин у сфері продовольчої безпеки.

Головним джерелом отримання сільськогосподарської продукції та продуктів харчування виступає сучасне сільськогосподарське виробництво, функціонування якого нерозривно пов'язане з ефективним використанням національних земельних ресурсів, зокрема, земель сільськогосподарського призначення в якості основного засобу виробництва та операційного базису забезпечення продовольчої безпеки.

Землі сільськогосподарського призначення повинні виступати гарантією достатнього та доступного продовольчого забезпечення країни, слугувати механізмом розв'язання продовольчої проблеми й усунення дефіциту продовольства в сучасних умовах. Ефективне використання цих земель має забезпечувати не тільки вітчизняні потреби в продуктах харчування, а й отримати

лідерство у сфері виробництва аграрної продукції на світових продовольчих ринках.

Відтак, вивчення правових проблем гарантування продовольчої безпеки є окремим напрямом у науці земельного і аграрного права. За умови, коли в Україні ще й досі відбувається формування і здійснення земельної і аграрної реформи, удосконалення знань про продовольчу безпеку надасть можливість прийняття адекватних управлінських рішень у безпековій продовольчій сфері [48].

Продовольча безпека відіграє визначальну роль, оскільки вона забезпечує реалізацію життєво важливих інтересів населення, суспільства і держави та справляє безпосередній вплив на забезпечення національної безпеки. Тому державна агропродовольча політика потребує вдосконалення в напрямі підпорядкування інтересам людини, упровадження соціально орієнтованої економіки, забезпечення економічної свободи громадян та високої продуктивності праці. На всіх рівнях державного управління необхідно більш активно піклуватися про продовольчу безпеку громадян, сприяти чесній конкуренції, адекватно реагувати на небезпеки та загрози в цій сфері [1].

Говорячи про законодавче забезпечення продовольчої безпеки в Україні, зокрема, в радянський період розвитку, можна стверджувати, що механізм правового регулювання цього виду національної безпеки був сильно пов'язаний з управлінськими традиціями тієї епохи. Радянська економіка, пов'язана в єдиний механізм з державним і партійним апаратами, практично не вимагала створення правових механізмів. Фактично народне господарство було єдиною юридичною особою, управління яким здійснювалося внутрішніми документами. Таким чином, в умовах, коли державні структури і народне господарство фактично були єдиним юридичним суб'єктом, переважна частина нормативної бази, у тому числі й нормативної бази продовольчої безпеки, існувала у вигляді спільних постанов і рішень ЦК КПРС і уряду, наказів і розпоряджень Ради Міністрів України, народногосподарських планів усіх рівнів, різних відомчих інструкцій та інших внутрішніх документів [45].

В основі державного регулювання економічної доступності продуктів харчування в Україні лежить контроль за цінами на соціально значущі види продовольства. Базовим документом державної політики регулювання роздрібних «продуктових цін» є постанова Кабінету Міністрів України «Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)» від 25 грудня 1996 р. № 1548.

Гарантовані ціни на продукцію повинні забезпечувати умови для розширеного відтворення й базуватися на прогнозах платоспроможного попиту різних верств населення. Необхідно уважно переглянути фінансово-кредитну політику АПК. Бюджетні кошти, що виділяються, явно недостатні для ефективного функціонування продовольчого господарства, не забезпечують прибутковості сільськогосподарських товаровиробників на рівні розширеного відтворення, призвели майже до повного згортання розвитку соціально-побутової сфери на селі, відсутності науково-технічного прогресу у сфері аграрного виробництва, зберігання й перероблення сільськогосподарської продукції, різкого падіння продуктивності праці, скорочення посівних площ.

Лише обмеження рентабельності виробництва продовольства та контроль за рівнем торговельних націнок не підвищить рівень економічної доступності продуктів харчування для населення, а може і спричинити, навпаки, зменшення обсягу їхнього виробництва.

Стабільність постачання продуктів харчування залежить від розмірів та асортименту нагромадженого резерву продовольства. Держава повинна бути вкрай зацікавлена в постійному нагромадженні резервів і гарантувати сільгоспвиробникам, що вона в будь-який час буде закуповувати їхню продукцію відповідної якості. Така гарантія прийняття продукції зміцнить упевненість сільськогосподарських товаровиробників та захистить їх від банкрутства, спонукатиме розвивати своє господарство, що, кінець кінцем, і приведе до стабілізації ринку.

У забезпеченні стабільного доступу до продовольства важлива роль повинна відводитися державному регулюванню попиту на товари продовольчого

ринку, перш за все підтримці пропозиції, цін і доходів виробників. Проте, разом із політикою підтримки пропозиції особливої уваги в умовах ринкових відносин, особливо на стадіях їхнього становлення, держава повинна приділяти підтримці попиту для стабілізації й підвищення доходів мільйонів споживачів. Величина реального платоспроможного попиту визначається кількістю тих або інших товарів, яку покупці можуть купити за тих цін, що склалися, і за наявних грошових доходів. Розмір пропозиції – це кількість товарів, що є у продажу за даної ціни або може бути надана до продажу [1].

Підвищення ефективності державного регулювання національної продовольчої безпеки має здійснюватися шляхом перерозподілу на користь місцевих органів влади повноважень і коштів, необхідних для реалізації проектів комплексного екологічнобезпечного соціально орієнтованого розвитку сільських територій у контексті підвищення рівня продовольчої безпеки України.

Основними завданнями держави щодо забезпечення необхідного рівня продовольчої безпеки України мають бути:

1) досягнення стійкого зростання сільськогосподарського виробництва завдяки поліпшенню використання ресурсного потенціалу та підвищенню ефективності виробництва;

2) стабілізація ринкової кон'юнктури і цінових коливань на сільськогосподарську продукцію та продукти харчування;

3) наближення рівня споживання населенням продуктів харчування до науково обґрунтованих норм;

4) забезпечення доступності продовольства відповідно до купівельної спроможності населення та забезпечення необхідної якості продуктів харчування;

5) забезпечення продовольчої безпеки шляхом збільшення експорту продовольчої продукції (за умови відповідного забезпечення потреб внутрішнього ринку) і зниження (заміщення) імпорту продовольства, що виробляється (може вироблятися в достатній кількості) в Україні.

Одним із напрямів удосконалення механізму державного регулювання національної продовольчої безпеки є широке використання індикативного регулювання, яке припускає відхід від жорсткого директивного управління і перехід на рекомендаційне, дорадче, консультативне регулювання цієї сфери економіки на основі набору індикаторів, які мають перебувати в певних межах [28].

Державний резерв є особливим державним запасом матеріальних цінностей, призначений для використання з метою і в порядку, передбачених Законом України «Про державний матеріальний резерв». У складі державного резерву створюється незнижуваний запас матеріальних цінностей (постійно підтримуваний обсяг їх зберігання). До його складу входять запаси сировинних, матеріально-технічних і продовольчих ресурсів для забезпечення стратегічних потреб країни. Тобто можна стверджувати, що продовольчий резерв входить до складу державного резерву взагалі. Відповідно до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» поняття «державний інтервенційний фонд» визначається, як фонд, який формується Аграрним фондом за рахунок фінансових інтервенцій, заставних, форвардних і ф'ючерсних товарних інтервенцій з метою забезпечення цінової стабільності. Але, проаналізувавши наведені вище визначення державного резерву та державного інтервенційного фонду, слід зазначити, що вживання поняття «державний інтервенційний фонд» замість поняття «державний резерв» не є коректним, оскільки вони не збігаються повністю: поняття «державний резерв» є ширшим, ніж поняття «державний інтервенційний фонд».

У зв'язку з тим, що продовольство в житті країни та забезпеченні її національної безпеки має надзвичайно важливе значення, доцільно законодавчо закріпити визначення та механізм регулювання продовольчого резерву, сформулювавши його за аналогією або виходячи із загальної логіки та знань, наприклад, продовольчий резерв – це специфічний запас продовольчих ресурсів, призначених для забезпечення стратегічних потреб держави в особливий період та використання в порядку, передбаченому законом [45].

У 2017 році в Україні нарешті запустять проект «Продовольча безпека України», метою якого є створення прозорих умов ведення господарської діяльності суб'єктами ринку продовольства і підвищення конкурентоспроможності вітчизняних харчових продуктів. Як повідомляється ГО «Продовольча безпека України», «пропонується створити платформу для комунікації державних органів, громадських організацій, учасників ринків і споживачів на теми безпеки харчових продуктів».

Зазначається, що цей проект дозволить отримати підприємцям сприяння у виході на міжнародні ринки, консультації з усіх питань технічного регулювання, захист від свавілля контролюючих органів, а також допомогу в практичному впровадженні систем безпеки, сертифікації. Крім того, асоціації отримають методичну допомогу в розвитку регулювання процесами впровадження систем безпеки, оцінки відповідності та т. п.

Завдяки реалізації проекту споживачі матимуть можливість участі в просвітницьких заходах і додаткові гарантії безпеки продуктів. Фахівці – можливість розширити свою клієнтську базу і отримати досвід в нових проектах. Але це лише початок системної роботи з впровадження НАССР та інших систем безпеки» [56].

Узагальнюючи все вище викладене, можемо виділити такі основні проблеми законодавчого забезпечення продовольчої безпеки: відсутність системного регулювання даного питання – правове регулювання продовольчої безпеки є здебільшого фрагментарним; відсутність практичних механізмів забезпечення продовольчої безпеки; обмеженість повноважень органів державної влади, що виконують окремі функції із забезпечення продовольчої безпеки, що може свідчити про відсутність комплексного бачення системи продовольчої безпеки. Відсутні визначення об'єктів і суб'єктів управління, їх функцій і завдань, методів управління, комплексні критерії та інтегровані показники оцінки ефективності державного регулювання системи продовольчої безпеки і загалом система моніторингу виконання прийнятих стратегічних рішень. Це унеможлиблює здійснення ефективного управління в зазначеній сфері, викликає

некерованість процесів розвитку, деструктивну конкуренцію між елементами системи за ресурси, безсистемний і нераціональний розподіл останніх. Ця ситуація не відповідає вимогам сьогодення та потребує термінового вирішення, яке можливе прийняттям спеціалізованого законодавчого акту, який виправив би існуючі прогалини в регулюванні продовольчої безпеки.

Нажаль, спроби законодавчо врегулювати питання забезпечення продовольчої безпеки наразі не завершилися: проект Закону «Про продовольчу безпеку України» (№ 8098) у 2005 році був відхилений, у зв'язку з великою кількістю зауважень, а прийнятий Верховною Радою України 22 грудня 2011 року закон не був підписаний президентом і наразі очікувати чергову спробу вирішити це питання навряд чи можливо [27].

Основні фактори, що окреслюють проблему продовольчої безпеки в Україні та визначають необхідність прийняття законопроекту, пов'язані з наступним: – за роки кризи значно зменшилося продовольче споживання продукції, рівень якого відстає від розвинутих країн за енергетичною цінністю майже на третину, а по споживанню м'яса, рибопродуктів і фруктів – у 3–4 рази; – частка витрат на продовольство у сімейних бюджетах перевищує відповідний показник розвинутих країн у 4–5 разів; – науково обґрунтовані набори продуктів харчування задовольняються за усім набором на 60%, у тому числі за продуктами тваринного походження – наполовину; – темпи зростання цін на продовольство лідирують в інфляційних чинниках, що блокує ємність внутрішнього продовольчого ринку та негативно позначається на загальному розвитку агропромислового комплексу і економіки держави загалом; – залишаються неопрацьованими економічні механізми державного регулювання ємності ринку і запобігання ризиків неритмічної пропозиції та ажіотажного попиту продуктів харчування, що дестабілізує цінову ситуацію в країні; – вимагають суттєвого поліпшення механізми захисту вітчизняного виробництва і підтримки його конкурентоспроможності в умовах сучасних процесів, глобалізації і вступу України до міжнародних економічних союзів [1].

Втілення законопроекту сприятиме проведенню державної політики, спрямованої на досягнення стійкої тенденції підвищення кількісних і якісних характеристик продовольчого споживання для всіх верств населення, усунення ризиків порушення стабільності продовольчого забезпечення, підтримку сталого розвитку національного агропромислового комплексу як запоруки продовольчої безпеки держави. Кінцевою метою дії законопроекту є досягнення рівня і структури харчування, необхідних для здоров'я нації.

Отже, у представленому законодавчому полі даної проблеми в Україні відсутнє регулювання стратегічних питань забезпечення національної продовольчої безпеки, що не дозволяє комплексно та ефективно здійснювати забезпечення продовольчої безпеки на національному й регіональному рівні.

Тому основними завданнями державних органів управління повинно бути своєчасне прогнозування та виявлення загроз продовольчій безпеці, мінімізація їх негативних наслідків за рахунок стратегічних запасів продовольства. Слід створити комплексну систему спостережень, збору, обробки, систематизації та аналізу інформації щодо виробництва, управління запасами і постачання продовольства, якості і безпеки харчових продуктів, споживання продовольства та харчування населення. Можливо, цим повинна займатися державна аналітична агенція. Також необхідно сформувати державні інформаційні ресурси у сфері забезпечення продовольчої безпеки, використовуючи сучасні засоби комунікації, а саме: Інтернет, мобільний зв'язок тощо. Також важливо організувати своєчасне інформування виробників і надання консультаційних послуг державними органами та дорадчими службами щодо державних програм підтримки галузі і схем їх реалізації, механізмів регулювання ринків сільгосппродукції. Необхідність законодавчого регулювання продовольчої безпеки не викликає сумніву, адже відсутність системного бачення продовольчої безпеки не відповідає вимогам сьогодення та послаблює правову основу забезпечення продовольчої безпеки країни. Відтак, наразі необхідним є подальше напрацювання та систематизація законодавства у сфері продовольчої безпеки.

3.2. Громадянське суспільство як суб'єкт формування державної політики у сфері формування продовольчої безпеки

Публічне адміністрування в будь-якій сфері не може здійснюватися довільно. Воно має реалізовуватися на підставі чітко сформованої системи цілей та завдань, які визначають напрями спрямування зусиль суб'єктів публічної адміністрації. Безсумнівно, це повною мірою стосується також публічного адміністрування у сфері забезпечення продовольчої безпеки України. Без чітко сформованої стратегії та тактики державної політики в цій сфері публічного адміністрування діяльність публічної адміністрації в межах цього функціонального напрямку її діяльності буде неефективною та нерезультативною.

Говорячи про стратегію та тактику публічного адміністрування в будь-якій сфері, ми неодмінно торкаємося питання про те, хто має визначати систему таких цілей та завдань діяльності публічної адміністрації. Переконані в тому, що визначення змісту стратегії та тактики державної політики в будь-якій сфері в демократичній державі не може здійснюватися останньою самотійно. Інакше кажучи, суспільство не може бути відстороненим від процесу формування цілей та завдань будь-якого напрямку державної політики. Адже демократична, правова держава спрямовує свої зусилля на утвердження та забезпечення прав і свобод кожної приватної особи та суспільства в цілому. Тому логічно було б з'ясувати позицію суспільства стосовно того, що воно очікує від діяльності публічної адміністрації у відповідній сфері публічного адміністрування. На наш погляд, аналогічний підхід має бути застосованим при визначенні стратегії та тактики державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України. На жаль, формування державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України здійснюється безсистемно та без належного врахування публічних інтересів суспільства в цій сфері. З огляду на це ми б хотіли в межах цього дослідження визначити механізм залучення громадянського суспільства

до формування державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України.

Розпочати наше дослідження ми б хотіли з обґрунтування того, чому громадянське суспільство має залучатися до формування державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України. Варто відзначити те, що у вітчизняній юридичній літературі було надзвичайно багато спроб дати визначення категорії «громадянське суспільство». Так, одне з найповніших, на наш погляд, є наступне: «Громадянське суспільство – це суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права» [51].

Не заперечуючи проти такої дефініції категорії «громадянське суспільство», ми все ж таки маємо відзначити те, що вона не пояснює, яка мета взаємодії громадянського суспільства та держави, а також які форми та механізми такої взаємодії. На наш погляд, детальніше мету та специфіку такої взаємодії пояснює у своїх дослідженнях Р.С. Мельник. Так, вчений наголошує на тому, що громадянське суспільство та держава мають співпрацювати та взаємодіяти між собою для досягнення взаємовигідних цілей, ядром яких є права людини та громадянина. Як громадянське суспільство, так і держава у своєму функціонуванні мають бути націлені та зорієнтовані на утвердження та забезпечення прав людини [26, с. 14].

Ми також цілковито поділяємо наукову позицію вченого стосовно того, що «громадянське суспільство має стати інтелектуальним опонентом держави, який має доносити до влади зміст публічних інтересів, а також громадську думку щодо напрямків зовнішнього та внутрішнього розвитку країни, способів найкращого й найбільш ефективного утвердження та реалізації прав приватних осіб» [26, с. 15].

На нашу думку, саме такий підхід до мети взаємодії громадянського суспільства та держави, а також стосовно ролі громадянського суспільства в цій взаємодії має бути покладений в основу визначення мети та завдань

останнього в процесі формування стратегії та тактики державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України. Таким чином, основна мета діяльності громадянського суспільства в процесі формування та реалізації державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України полягає в донесенні до держави, в особі публічної адміністрації, змісту публічних інтересів громадян щодо цілей та напрямів державної політики в цій сфері публічного адміністрування.

Наступне питання, яке ми хотіли б розглянути в межах цього дослідження, є питання про публічний інтерес як інструмент донесення змісту потреб і прагнень громадян України щодо формування цілей і завдань стратегії та тактики державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України. Ми цілковито погоджуємося з науковою позицією М.Г. Кравченка, який звертає увагу на те, що в Україні протягом тривалого часу не було чітко сформованого всебічного вчення про «публічний інтерес», а також єдиного доктринального підходу про умови його врахування при здійсненні публічного адміністрування [21, с. 51]. Лише в окремих дослідженнях адміністративно-правового спрямування останніх років цьому питанню була приділена належна увага. Для порівняння хотілося б навести думку відомого німецького дослідника Е. Шмідта-Ассманна, який зазначає: «Інтерес є центральним предметом юридичного мислення. Право захищає інтереси, оцінює інтереси й регулює на основі процесуальних правил баланс інтересів» [52, с. 145].

Роблячи певний проміжний висновок, маємо відзначити те, що публічний інтерес має обов'язково бути врахованим при формуванні стратегії та тактики державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України. Слушними також є міркування М.Г. Кравченка стосовно того, що не будь-який публічний інтерес може бути врахований публічною адміністрацією під час формування відповідного напряму державної політики [21, с. 53]. Безсумнівно, такий публічний інтерес має бути чітко сформульованим, тобто він мусить мати реальні можливості щодо своєї реалізації. Інакше кажучи, у

публічної адміністрації мають бути відповідні ресурси для того, аби втілити такий інтерес у життя.

Центральним аспектом взаємодії інституцій громадянського суспільства з публічною адміністрацією в контексті формування стратегії та тактики державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України є механізм донесення до суб'єктів публічної влади змісту публічних інтересів громадян України. Аналіз вітчизняних досліджень не дає вичерпного уявлення про такий механізм. Так, у монографічному дослідженні М.А. Бойчука, яке присвячено механізмам взаємодії влади та громадянського суспільства, вчений дійшов висновку: «... влада держави і влада громадянського суспільства, як різновиди одного й того ж матеріалу у структурі соціального організму країни, вступають у взаємодію, відповідно перебуваючи у формі організації і самоорганізації» [6, с. 186]. Далі дослідник зазначає, що механізм інтеграції та сенс взаємодії державної влади і влади громадянського суспільства полягає в тому, що вони разом утворюють у соціальному організмі країни систему, саморегуляційний контур. Тут вони обидві втрачають причинно-наслідкові залежності та стають одна до одної механізмом зворотного зв'язку, тим самим вони здатні до сталої й довготривалої еволюції та безмежного розвитку соціального організму країни [6, с. 187].

Безумовно, вказані зауваження вченого мають сенс. Однак, такий підхід до механізму взаємодії інституцій громадянського суспільства та держави не дає змогу отримати цілісне уявлення про механізм донесення публічних інтересів до публічної адміністрації, а також їхнього врахування під час формування стратегії та тактики державної політики. Конкретнішими в цій частині є німецькі дослідники, які, говорячи про механізм взаємодії громадянського суспільства та публічної адміністрації, звертають увагу на те, що така взаємодія відбувається через діалог між вказаними суб'єктами [52, с. 146].

На наш погляд, важливою умовою такого діалогу є те, що держава не ігнорує інституції громадянського суспільства, а прагне до конструктивної співпраці, метою якої є врахування публічних інтересів суспільства при

визначенні стратегії та тактики відповідного напрямку державної політики. При цьому ми цілковито погоджуємося з думкою М.Г. Кравченка стосовно того, що з'ясовані в результаті такого діалогу публічні інтереси не можуть бути проігноровані публічною адміністрацією [21, с. 53]. Інакше кажучи, публічна адміністрація не має права в односторонньому порядку відмовитися від реалізації донесених до неї інституціями громадянського суспільства публічних інтересів. Адже такий підхід підірве основу для взаємодії громадянського суспільства та публічної адміністрації. Також ми переконані в тому, що, формуючи будь-який напрям державної політики, публічна адміністрація не може обирати з переліку донесених громадянським суспільством публічних інтересів ті, які є вигідними для влади. Має бути розумний баланс як між очікуваннями громадянського суспільства, так і прагненнями тієї політичної сили, яка перебуває при владі. Саме тому німецькі колеги акцентують увагу на необхідності постійного діалогу та компромісу між владою та інституціями громадянського суспільства [52, с. 146]. Лише за цієї умови можна вести мову про реальний вплив громадянського суспільства на формування державної політики в цілому та державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України зокрема.

Отже, роблячи певне узагальнення, маємо сказати наступне: громадянське суспільство має стати неодмінним суб'єктом формування державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України. Його головне завдання полягає в тому, аби, з одного боку, донести до публічної адміністрації зміст публічних інтересів щодо цілей та завдань цього напрямку державної політики, а, з іншого боку, проконтролювати врахування таких інтересів публічною адміністрацією та міру їхньої реалізації під час публічного адміністрування у сфері забезпечення продовольчої безпеки України.

Розглянувши теоретичні підходи щодо взаємодії громадянського суспільства та публічної адміністрації в процесі формування та реалізації державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України, пропонуємо звернутися до практичного аспекту такої співпраці. Розпочати ми

маємо з аналізу юридичної основи взаємодії громадянського суспільства з публічною адміністрацією. Одним із базових нормативних актів у цій частині є постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [38]. Цією постановою Уряду також затверджено Порядок проведення консультацій із громадськістю з питань формування та реалізації державної політики [38]. Згідно з вказаною постановою Кабінету Міністрів України консультації з громадськістю проводяться з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості діяльності зазначених органів [38]. Крім того, зазначено, що результати проведення консультацій із громадськістю мають враховуватися органом виконавчої влади під час прийняття остаточного рішення або в подальшій його роботі [38].

Також варто звернути увагу на те, що постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» затверджено Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у містах Києві та Севастополі державній адміністрації [38]. Фактично громадські ради є тимчасовими консультативно-дорадчими органами, утвореними для сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної, регіональної політики [38]. Основними завданнями громадських рад є: сприяння реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами; сприяння врахуванню органом виконавчої влади громадської думки під час формування та реалізації державної, регіональної політики; сприяння залученню представників заінтересованих сторін до проведення консультацій з громадськістю та моніторингу результатів формування та реалізації державної, регіональної політики; проведення відповідно до законодавства громадського

моніторингу за діяльністю органу виконавчої влади; здійснення підготовки експертних пропозицій, висновків, аналітичних матеріалів із питань формування та реалізації державної, регіональної політики [38].

Згідно з чинним законодавством громадські ради утворюються при всіх суб'єктах публічної адміністрації. Таким чином, вони також мають функціонувати при тих суб'єктах публічної адміністрації, які залучені до публічного адміністрування у сфері забезпечення продовольчої безпеки України, а отже, мають стати неодмінним учасником процесу формування та контролю за реалізацією державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України. Водночас відсутність профільного закону про продовольчу безпеку України, про що ми писали в нашому попередньому дослідженні [22], ускладнює визначення вичерпного переліку тих суб'єктів публічної адміністрації, із якими мають співпрацювати інституції громадянського суспільства в процесі формування стратегії та тактики державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України.

Безсумнівно, чіткий перелік суб'єктів публічної адміністрації, які відповідають за формування та реалізацію державної політики в цій сфері публічного адміністрування, має знайти своє закріплення в майбутньому законі про продовольчу безпеку України. Наразі до переліку суб'єктів публічної адміністрації, які формують та реалізують державну політику у сфері забезпечення продовольчої безпеки України, належать: Кабінет Міністрів України, Міністерство аграрної політики та продовольства України. Так, при Міністерстві аграрної політики та продовольства України, як при профільному міністерстві, яке займається формуванням та реалізацією державної політики у сфері продовольчої безпеки України, діє Громадська рада [15]. Аналіз протоколів та рішень цієї Ради свідчить про те, що вона не розглядає питань, пов'язаних із формуванням державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України [15]. Логіка взаємодії Громадської ради та Міністерства полягає в тому, що вказана рада може долучитися лише до обговорення проєкту стратегії державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України.

Водночас, якщо це профільне міністерство не розробить проєкту такої стратегії, то Громадська рада має обмежений інструментарій щодо впливу на державну політику у сфері забезпечення продовольчої безпеки України. Так, вона може долучитися до обговорення лише окремих питань через такі інструменти: організацію та проведення публічних слухань щодо конкретного питання; електронні консультації з громадськістю; проведення конференцій, круглих столів, присвячених конкретній проблематиці [38].

Також, аналізуючи матеріали, при-свячені діяльності Громадської ради при Міністерстві аграрної політики та продовольства України, можна констатувати відсутність плану її діяльності на поточний рік, а також планів діяльності такої ради за попередні роки [15]. Відсутність актів-планів діяльності Громадської ради, на наш погляд, свідчить про безсистемність її діяльності. Хоча, згідно з п. 24 Типового положення про Громадську раду, вона зобов'язана мати план діяльності на рік, про виконання якого має звітувати в кінці календарного року [38]. Оприлюднення відомостей про календарний план діяльності Громадської ради згідно з п. 25 цього Типового положення спільно несуть відповідальність орган виконавчої влади та Громадська рада [38]. Очевидно те, що суб'єкти, відповідальні за розробку та оприлюднення цього акту-плану, мають бути притягнені до юридичної відповідальності згідно з чинним законодавством.

У результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. Громадянське суспільство має обов'язково долучатися до формування та контролю за реалізацією державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України. Його основна мета полягає в донесенні до влади змісту публічних інтересів громадян щодо цілей та завдань державної політики в цій сфері публічного адміністрування. На законодавчому рівні створені достатні правові механізми для залучення інституцій громадянського суспільства до формування цього напрямку державної політики. Провідна роль у координації взаємодії громадянського суспільства та суб'єктів публічної адміністрації, залучених до формування та реалізації цього напрямку державної політики,

належить Громадській раді при Міністерстві аграрної політики та продовольства України. Саме на неї покладається функція акумулювання публічних інтересів та донесення їхнього змісту до профільного міністерства, яким є Мінагрополітики України. Аналіз протоколів та рішень Громадської ради свідчить про її пасивну позицію щодо формування стратегії та тактики державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України. Центральними проблемами в цій частині є наступні: залежність участі Громадської ради від ініціативи Мінагрополітики України щодо розробки стратегії державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України; брак чітко визначеного механізму формування стратегії державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України; відсутність, попри вимоги законодавства, річних планів діяльності Громадської ради при Мінагрополітики України на поточний рік.

3.3. Перспективи забезпечення продовольчої безпеки України в умовах мінливого безпекового середовища

Враховуючи багатоаспектність, складність та велику значущість для держави продовольчої безпеки, її можна розглядати як у широкому (складова національної безпеки), так і у вузькому (складова економічної безпеки) значенні. Але чи варто обмежуватись визначенням місця, яке продовольча безпека займає у структурі безпеки держави. Ми вважаємо, що, окрім важливої складової національної безпеки, продовольча безпека є також елементом соціальної функції держави. Соціальна функція держави –напрямок її організаційно-правової та практичної діяльності, що регулює рівень життя та процеси реалізації соціально-економічних прав особистості в обсязі, адекватному конкретному етапу розвитку суспільства та держави. Право на гідне харчування, що відноситься саме до соціально-економічних прав

людини, гарантується та забезпечується у рамках здійснення продовольчої політики держави. Соціальну функцію держави можна структурно уявити як комплекс елементів, кожен із яких знаходить вираз у конкретному напрямі соціальної діяльності держави. Забезпечення продовольчої безпеки є одним з цих елементів, і сьогодні набуває неабияку актуальність для України в умовах мінливого безпекового середовища.

Очевидно, що продовольча безпека має кілька взаємопов'язаних компонентів, включаючи наявність продовольства, доступність, культурну прийнятність та корисність. Будь-який компроміс між захистом та безпекою харчових продуктів знижує доступність здорової їжі. Це може статися внаслідок хвороби або хімічного зараження рослин і тварин, що призводить до видалення їх з харчового ланцюга або стає причиною хвороби при вживанні в їжу. Як небезпечне, так і неадекватне постачання продуктів харчування, призводить до погіршення рівня харчування, зниження енергії та ослаблення імунної системи через відсутність необхідних живильних мікроелементів [57].

На нашу думку, продовольча безпека в умовах мінливого безпекового середовища є найважливішою складовою національної безпеки будь-якої держави, а також якісною характеристикою її соціально-економічного розвитку. Водночас, в умовах розширення сучасних ризиків та загроз довкілля, проблема продовольчої безпеки набуває все більш глобального характеру, через посилення процесів глобалізації, що охоплюють не лише економічні, а й політичні, соціальні, демографічні, екологічні та інші аспекти суспільного життя.

Одним з ключових індикаторів забезпечення продовольчої безпеки у світі, являється глобальний індекс, який сумарно може бути від 1 до 100. Станом на 01.10.2023 р., проблеми забезпечення продовольчої безпеки досі вкрай критичними залишаються в країнах Африки. Наприкінці 2022 року більшість експертів прогнозували поступове відновлення світової економіки, що могло поступово покращити ситуацію в сфері глобальної продовольчої

безпеки. Попри це, війна, яку розпочала російська федерація 24 лютого змінила усі прогнози.

Слід зазначити, що ще до 24 лютого 2022 р. в населення України існували суттєві проблеми із економічним доступом до збалансованого харчування.

Забезпечення продовольчої безпеки, як найважливішої складової усієї системи економічної та національної безпеки, є однією зумов стійкості системи економічних, соціальних та екологічних параметрів, що визначають якість життя населення та є за своєю суттю показниками ефективності державного управління. Забезпечення продовольчої безпеки є виключно складною та багаторівневою проблемою, комплексне вирішення якої потребує зосередження зусиль фахівців різних галузей науки, техніки, державних та місцевих органів управління, а також підприємств та правоохоронних структур. В цілому, ми вважаємо, що базові елементи моделі забезпечення продовольчої безпеки, повинні виглядати наступним чином (рис. 3.1).

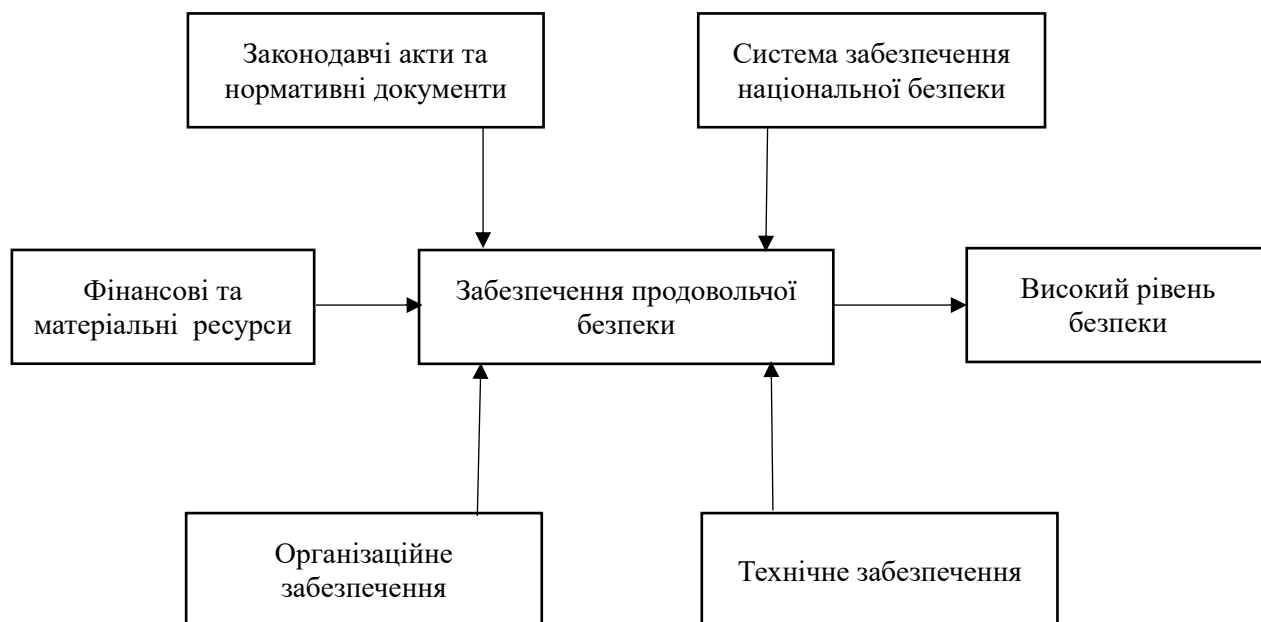

Рис. 3.1. Модель забезпечення продовольчої безпеки в умовах мінливого безпекового середовища

Слід зазначити, що продовольча безпека є комплексною складною системою, яка встановлюється і регулюється різними галузевими нормами

–адміністративними, цивільно-правовими, екологічними, природоресурсними, податковими, тощо. Вона спрямована на забезпечення захищеності особистості, суспільства та держави у сфері продовольчої незалежності України, внаслідок використання правових, економічних, інформаційних заходів, засобів захисту – як за допомогою державного регулювання суспільних відносин, так і юридичної відповідальності, шляхом створення державних резервів та інших заходів. Ця безпека складається із здатності держави, її окремих інститутів, агропромислового комплексу, фермерських господарств забезпечити виробництво доступної для всіх категорій громадян продукції [82].

Отже, важливо пам'ятати, що продовольча безпека – це певний гарантований обсяг продовольства, необхідний і забезпечуваний внутрішніми джерелами споживання державою та її регіонів. В умовах війни, це не аби як актуально. Якщо залишати питання забезпечення належного асортименту та кількості продовольства виключно у віданні регіону, його може бути недостатньо або в надлишку. І тут важливу роль відіграє система продовольчої безпеки. Можна стверджувати, що забезпечення належного рівня продовольчої безпеки в умовах мінливого безпекового середовища, зрештою, стимулює економіку держави – як за допомогою науково-технічного прогресу, так і через підтримку виробників продовольства, стимулюючи їх до вдосконалення технологій. Отже, дуже важливу роль відіграє зростання реальних доходів населення, їхня купівельна спроможність, стабільна економічна ситуація в державі, що в умовах війни є вкрай важко досягнути.

До 24 лютого 2022 р. на продовольчу безпеку України впливали ряд загроз, серед яких основною є економічна й фізична обмеженість в доступі до калорійного й збалансованого харчування, попри те, що сільськогосподарський потенціал країни дозволяє виробляти значно більше сільськогосподарської продукції, потреба в якій реально існує в інших країнах.

Після 24 лютого 2022 р. проблеми лише посилилися. Безпекове середовище в Україні піддалося серйозним випробуванням. Суттєвими

проблемами для продовольчої безпеки стала фізична та економічна недоступність їжі для значної кількості населення попри зростаючий потенціал сільськогосподарського виробництва, зокрема зернових культур. Низький рівень доходів не дозволяє населенню в повній мірі задовольнити потреби у висококалорійних продуктах.

В цілому, можна виділити ряд заходів, які вкрай важливо здійснити з метою забезпечення продовольчої безпеки України сьогодні:

- відновити цілісність ланцюгів виробництва й постачання продуктів сільського господарства;
- продовжувати посівну компанію з додатковим умовами безпеки;
- пошук і збільшення робочої сили для функціонування сільськогосподарських підприємств у східних та південних областях України.

Важливу роль для забезпечення продовольчої безпеки України в умовах війни, відіграли зернові угоди між Україною, Турцією та російською федерацією. Окрема питання в умовах війни є проблема розмінування територій. Сьогодні, можна прогнозувати, що у випадку розмінування звільнених територій, можливо досягнути 70-80% площі для майбутніх посівів.

Продовольча безпека є багатоаспектною темою. Вона стосується не тільки наявності продовольства, але і його вартості, культурної прийнятності, збалансованого складу білків, жирів, вуглеводів та поживних мікроелементів, його джерела та виробничих методів, що використовуються для вирощування та збирання продуктів харчування, продукції, а також відсутності забруднення після збирання врожаю. Це стосується як продуктів тваринного, так і рослинного походження та є проблемою у всьому світі. Їжа має не тільки задовольняти наші потреби в макро- та мікроелементах, а й не викликати захворювань у тих, хто її споживає. Зусилля щодо вирішення цих тем повинні враховувати підходи на рівні спільноти та всебічності втручання.

Підсумовуючи, слід ще раз наголосити, що актуальність дослідження продовольчої безпеки, як невід'ємної (особливо у період міжнародної кризи та воєнних дій) складової соціальної функції держави й національної

безпеки, визначається насамперед тим значенням, яке набуває забезпечення даного виду безпеки на нинішньому етапі розвитку нашої держави. Продовольча безпека виступає однією з найважливіших сфер державних та громадських інтересів, при цьому право кожної людини на охорону від голоду є базовим та невід'ємним та закріплене у численних міжнародних джерелах та опосередковано знаходить закріплення в чинному законодавстві України.

Продовольчу безпеку України загалом та її суб'єктів, зокрема, можна визначити як невід'ємний фактор збереження національного суверенітету, основну складову державної демографічної політики, з метою забезпечення гарантованості якості високих стандартів життєзабезпечення населення не лише у середньостроковій, а й у довгостроковій перспективі.

Сьогодні, в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації, питання забезпечення продовольчої безпеки України стоїть в перших рядах для виконавчої влади. Нові виклики й загрози, які несе за собою зимній період, можуть бути катастрофічними для України в сьогоднішніх умовах. Це питання потребує додаткового, окремого дослідження в майбутньому.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі сформовано ряд теоретичних, методичних і практичних положень щодо розкриття теоретичних засад дослідження проблем державної політики України у сфері продовольчої безпеки та обґрунтування напрямів її удосконалення. Основні результати дослідження знайшли відображення у висновках і пропозиціях в контексті визначених у роботі мети і завдань.

1. З'ясовано теоретичні основи дослідження проблем продовольчої безпеки. Виділено чотири концептуальні підходи до тлумачення поняття "продовольча безпека": як стану системи, як рівня доступу, як механізму забезпечення та за поділом на рівні ієрархії. Встановлено, що більшість авторів виділяє схожі елементи у сутності досліджуваної категорії, а саме: продовольча безпека держави повинна бути орієнтована на забезпечення за рахунок власних агроекономічних потужностей, не вдаючись до імпорту продовольства з інших країн; виділення з дефініції "продовольча безпека" критерію якості продуктів харчування дає гарантію повноцінності, поживності та наявності продуктів харчування у достатній кількості на рівні обґрунтованих медичних норм. Разом з тим встановлено кардинальні відмінності у розумінні сутності поняття, зокрема: визначення продовольчої безпеки як стану системи або як процесу; різнополярні погляди стосовно засобів досягнення продовольчої безпеки; не всі науковці поділяють думку про доцільність врахування рівнів продовольчої безпеки та ін. Доведено необхідність поділу продовольчої безпеки за рівнями, як важливої складової її забезпечення, що дозволило сформулювати теоретичну сутність продовольчої безпеки різних ієрархічних рівнів та визначити відповідні їм інструменти та механізми досягнення бажаного стану.

2. Розкрито фактори формування продовольчої безпеки України. З'ясовано, що продовольча безпека – це стан, за якого у людей в будь-який час є фізичний, соціальний та економічний доступ до продовольства (в достатній кількості і

достатній харчовій цінності), що відповідає потребам їх раціону харчування для здорового та активного життя, а основною метою дослідження є виявлення країн найбільш і найменш уразливих з точки зору продовольчої безпеки за такими категоріями як фінансова та фізична доступність, а також якість і безпека харчових продуктів, тобто країн, у яких є проблеми з постачанням продуктів харчування. Оцінивши сучасний стан продовольчої безпеки в Україні, можна виокремити низку позитивних характеристик, а саме: формування ринкової інфраструктури (система гуртових продовольчих ринків і маркетингової інформації); зростання доходів населення; підвищення самозабезпечення населення продуктами харчування внаслідок розширення розмірів господарств населення та дачних ділянок. Однак мають місце і негативні характеристики, зокрема: зниження купівельної спроможності населення; недосконале державне регулювання зовнішньої торгівлі продовольством; немає умов для стабільного функціонування ринку продовольства; не створено умов для стабільного зростання обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції, в тому числі й картоплі. У ринкових умовах державна політика повинна бути спрямована на досягнення продовольчої безпеки, створення необхідних резервів продуктів харчування та сільськогосподарської сировини, підвищення рівня продовольчого забезпечення, купівельної спроможності населення, покращання якості продуктів харчування і сільськогосподарської сировини, забезпечення їх конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках. Вирішення проблеми продовольчої безпеки як найважливішої складової стійкого розвитку країни включає не лише виробництво достатньої кількості продуктів харчування, а й збереження агроресурсів, їх здатності до відтворення та продуктивності, що є необхідним для забезпечення продовольчої безпеки наступних поколінь.

3. Проаналізовано зарубіжний досвід забезпечення продовольчої безпеки країни. Встановлено низку закономірностей розвитку продовольчих відносин у країнах, які перебували у стані збройних конфліктів протягом останніх тридцяти років. Усі аналізовані країни проходили три послідовні фази трансформації стану продовольчої безпеки: фазу передумов, фазу гострого конфлікту, поствоєнну

фазу. Виявлений тісний взаємозв'язок між продовольчою безпекою, екологічними проблемами та напруженням воєнних конфліктів дозволяє спрогнозувати подальше ускладнення екологічних умов ведення сільськогосподарської діяльності в Україні та зростання потреби в системному вирішенні цих проблем за допомогою держави. Виявлено такі важливі риси продовольчих відносин за умов ведення воєнних дій: а) згортання програм державної підтримки сільського господарства; б) використання сільського господарства як фактору воєнного впливу («продовольство як зброя», використання сільського господарства як джерела доходу); в) трансформація сільського господарства. За воєнних умов значно зростає актуальність створення таких організаційно-правових умов, за яких населення отримує легальні можливості для самозабезпечення продовольством. У зв'язку з цим для сучасної України значно підвищується соціальна функція землі. Однак це вступає в конфлікт із обраним вектором розвитку земельного законодавства, який особливо яскраво окреслюється протягом останніх трьох років (йдеться про майновий характер землі, пріоритет її комерційного значення, спірні умови введення сільськогосподарської землі до ринкового обороту тощо); – дослідження продемонструвало, що післявоєнні країни стикаються з глибоким спадом аграрного виробництва та затяжною продовольчою кризою. Саме тому надзвичайно важливим стає максимальне збереження рівня та обсягів сільськогосподарського виробництва ще на стадії гострого конфлікту. У зв'язку з цим надання системної виваженої державної підтримки вітчизняному аграрному бізнесу є питанням національної безпеки.

4. Досліджено нормативно-правове регулювання продовольчої безпеки України. Визначено, що держава в умовах воєнного стану приймає відповідальні законодавчі рішення, які врегульовують ключові питання у забезпеченні продовольчої безпеки, полегшенні діяльності сільгоспвиробників в умовах воєнних дій, земельні відносини, виробництво сільськогосподарської продукції та інші. Законодавчі зміни, які прийняті у сфері продовольчої безпеки розраховані на застосування лише у період воєнного часу і сприяють стабілізації та розвитку

цього сектору економіки в умовах повномасштабної військової агресії росії проти України. Із відновленням мирного життя держава повернеться до звичних правових процедур у регулюванні питань продовольчої безпеки та забезпеченні нормальної життєдіяльності населення. Безумовно, необхідно буде прийняти Закон України «Про продовольчу безпеку України» який повинен визначити стратегічні засади державної політики у сфері продовольчої безпеки, однак ухваленню такого закону повинні передувати розроблення та прийняття довготривалої національної стратегії забезпечення продовольчої безпеки у післявоєнний період.

5. Здійснено аналіз забезпечення продовольчої безпеки України в умовах війни. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що сучасний світ стає надзвичайно уразливим до наслідків будь-яких кризових ситуацій, оскільки, незалежно від їх масштабу, вони здійснюють надзвичайний вплив як на національну, так і на глобальну продовольчу безпеку, а подолання їх наслідків можливе лише спільними злагодженими зусиллями світової спільноти. Це стосується як боротьби з масштабними пандеміями, так і протидії збройній агресії РФ за допомогою санкцій та надання всебічної підтримки Україні у захисті її суверенітету та територіальної цілісності. Урядом України для забезпечення національної продовольчої безпеки підготовлено план заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану та створено Національну платформу продовольчої безпеки. Для зменшення негативного впливу війни на глобальну продовольчу безпеку спільними зусиллями світової спільноти підготовлено і укладено Ініціативу щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів в умовах триваючої збройної агресії РФ проти України. Проте, ситуація з блокуванням експорту українського продовольства свідчить про те, що у сучасному глобалізованому світі країна-агресор для шантажу світової спільноти може використовувати як енергоносії та захоплення ядерних об'єктів, так і продовольство, підштовхуючи окремі країни до межі голоду. Тож світовій спільноті у найближчій перспективі необхідно вирішити питання щодо попередження кризових ситуацій на ранніх стадіях їх

зародження з метою недопущення шантажу у майбутньому, адже беззаперечним є той факт, що будь-яку кризову ситуацію дешевше попередити, ніж потім ліквідувати її наслідки.

6. Розглянуто проблеми забезпечення продовольчої безпеки України в сучасних умовах. Визначено, що продовольча безпека виступає фундаментальним елементом досягнення довгострокового стійкого розвитку, адже вирішення її проблем дозволить забезпечити повноцінним харчуванням населення країни й тим самим дозволить визначати майбутні перспективи. На жаль, гарантування продовольчої безпеки в Україні внаслідок дії сучасних викликів значно ускладнюється, що вимагає додаткової уваги з боку держави та органів виконавчої влади.

7. Визначено напрями удосконалення державної політики України у сфері формування продовольчої безпеки. Встановлено, що у представленому законодавчому полі даної проблеми в Україні відсутнє регулювання стратегічних питань забезпечення національної продовольчої безпеки, що не дозволяє комплексно та ефективно здійснювати забезпечення продовольчої безпеки на національному й регіональному рівні. Тому основними завданнями державних органів управління повинно бути своєчасне прогнозування та виявлення загроз продовольчій безпеці, мінімізація їх негативних наслідків за рахунок стратегічних запасів продовольства. Слід створити комплексну систему спостережень, збору, обробки, систематизації та аналізу інформації щодо виробництва, управління запасами і постачання продовольства, якості і безпеки харчових продуктів, споживання продовольства та харчування населення. Можливо, цим повинна займатися державна аналітична агенція. Також необхідно сформувати державні інформаційні ресурси у сфері забезпечення продовольчої безпеки, використовуючи сучасні засоби комунікації, а саме: Інтернет, мобільний зв'язок тощо. Також важливо організувати своєчасне інформування виробників і надання консультаційних послуг державними органами та дорадчими службами щодо державних програм підтримки галузі і схем їх реалізації, механізмів регулювання ринків сільгосппродукції. Необхідність законодавчого регулювання

продовольчої безпеки не викликає сумніву, адже відсутність системного бачення продовольчої безпеки не відповідає вимогам сьогодення та послаблює правову основу забезпечення продовольчої безпеки країни. Відтак, наразі необхідним є подальше напрацювання та систематизація законодавства у сфері продовольчої безпеки.

8. Розглянуто громадянське суспільство як суб'єкта формування державної політики у сфері формування продовольчої безпеки. Визначено, що громадянське суспільство має обов'язково долучатися до формування та контролю за реалізацією державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України. Його основна мета полягає в донесенні до влади змісту публічних інтересів громадян щодо цілей та завдань державної політики в цій сфері публічного адміністрування. На законодавчому рівні створені достатні правові механізми для залучення інституцій громадянського суспільства до формування цього напрямку державної політики. Провідна роль у координації взаємодії громадянського суспільства та суб'єктів публічної адміністрації, залучених до формування та реалізації цього напрямку державної політики, належить Громадській раді при Міністерстві аграрної політики та продовольства України. Саме на неї покладається функція акумулювання публічних інтересів та донесення їхнього змісту до профільного міністерства, яким є Мінагрополітики України. Аналіз протоколів та рішень Громадської ради свідчить про її пасивну позицію щодо формування стратегії та тактики державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України. Центральними проблемами в цій частині є наступні: залежність участі Громадської ради від ініціативи Мінагрополітики України щодо розробки стратегії державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України; брак чітко визначеного механізму формування стратегії державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України; відсутність, попри вимоги законодавства, річних планів діяльності Громадської ради при Мінагрополітики України на поточний рік.

9. Окреслено перспективи забезпечення продовольчої безпеки України в умовах мінливого безпекового середовища. Визначено, що актуальність

дослідження продовольчої безпеки, як невід'ємної (особливо у період міжнародної кризи та воєнних дій) складової соціальної функції держави й національної безпеки, визначається насамперед тим значенням, яке набуває забезпечення даного виду безпеки на нинішньому етапі розвитку нашої держави. Продовольча безпека виступає однією з найважливіших сфер державних та громадських інтересів, при цьому право кожної людини на охорону від голоду є базовим та невід'ємним та закріплене у численних міжнародних джерелах та опосередковано знаходить закріплення в чинному законодавстві України. Продовольчу безпеку України загалом та її суб'єктів, зокрема, можна визначити як невід'ємний фактор збереження національного суверенітету, основну складову державної демографічної політики, з метою забезпечення гарантованості якості високих стандартів життєзабезпечення населення не лише у середньостроковій, а й у довгостроковій перспективі. Сьогодні, в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації, питання забезпечення продовольчої безпеки України стоїть в перших рядах для виконавчої влади. Нові виклики й загрози, які несе за собою зимній період, можуть бути катастрофічними для України в сьогоднішніх умовах. Це питання потребує додаткового, окремого дослідження в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева Я. В. Заходи державного регулювання продовольчої безпеки. Теорія та практика державного управління. 2015. Вип. 2(49). С. 1–6.
2. Бабенко А.А. Забезпечення продовольчої безпеки України в умовах реформування і регулювання аграрного сектору економіки: автореф. дис. канд. екон. наук; Луган. нац. аграрний ун-т.. Луганськ, 2005. 24 с.
3. Багай Н.О. Аграрна політика України та Польщі: законодавче регулювання. *Biuletyn polsko-Ukraiński «Polityka i prawo współczesnej Europy»*. 2016. № 1. URL: <http://www.polukr.net/blog/2016/05/biuletyn-polsko-ukrainski-politykarpawo-wspolczesnej-europy/>
4. Банах О.І. Теоретичні засади оцінювання продовольчої безпеки як об'єкта статистичного спостереження. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*. 2016. Т. 21. Вип. 7-2 (49). С. 187-192.
5. Білорус О.Г., Гончаренко М.О., Зернецька О.В., Зленко В.А. Глобалізація і безпека розвитку. К.: КНЕУ, 2001. 733 с
6. Бойчук М.А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. 211 с.
7. Вараксіна О.В. Теоретичні основи продовольчої безпеки як економічної категорії. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2013. № 1 (56). С. 50-55.
8. Варченко О. До питання поєднання державного і ринкового регулювання продовольчої безпеки. *Економіка України*. 2004. № 7. С. 53-59
9. Вдовенко Н.М. Теоретична сутність формування передумов забезпечення продовольчої безпеки на основі інноваційного розвитку аграрного сектора. *Економіка Криму*. 2013. № 2 (43). С. 42-46.
10. Вплив війни рф проти України на стан глобальної продовольчої безпеки. *Ukraine Invest*. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/uk/news/19-04-22/>

11. В Україні створено Національну платформу продовольчої безпеки. URL: <https://dpss.gov.ua/news/v-ukrayinistvoreno-nacionalnu-platformu-prodovolchoyi-bezpeki>
12. Гойчук О.І. Продовольча безпека: монографія. Житомир: Полісся, 2004. 348 с.
13. Голодомор 21-го століття. Як блокування морських портів загрожує Україні та світу. URL: <https://minagro.gov.ua/news/golodomor-21-go-stolittya-yak-blokuvannya-morskih-portiv-zagrozhuje-ukrayini-ta-svitu>
14. Григор'єва Х.А. Продовольча безпека в умовах воєнних конфліктів сучасності: досвід іноземних держав. Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників Міжн. наук.-практ. онлайн/ офлайн конференції (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2022. С. 107–109
15. Громадська рада при Міністерстві аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/gromadyanam/gromadska-rada>
16. Дем'яненко С., Свіредська І. До питання про стратегію розвитку аграрної політики України. Економіка України. 2004. № 3. С. 72-79.
17. Забарна Ю.В. Понятійно-категорійна сутність глобальної продовольчої безпеки. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2013. Вип. 181(4). С. 162-167
18. Кваша С.М. Зовнішньоекономічна діяльність АПК України: стан, стратегія і тактика розвитку. К.: ЗАТ "НІЧЛАВА", 2000. 252 с.
19. Колюбакін В. Україна й надалі залишається житницею світу. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ukrayina-j-nadalizalishayetsya-zhitniceyu-svitu/>
20. Кочетков О.В., Марков Р.В. Формування системи показників продовольчої безпеки України. Економіка АПК. 2002. № 9. С. 142-158.
21. Кравченко М.Г. Публічний інтерес як неврахований чинник при формуванні стратегії та тактики державної економічної політики України. Адміністративне право і процес. 2022. No 2(37). С.49–61

22. Кузьмічов О. Закон про продовольчу безпеку України як юридична основа публічного адміністрування у сфері забезпечення продовольчої безпеки. Адміністративне право і процес. 2023. № 1(40). С. 21–30
23. Кулеба Д. Україна зміцнює роль гаранта світової продовольчої безпеки. Офіц. сайт МЗС України. URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-ukrayinazmicnyuye-rol-garanta-svitovoyi-prodovolchoyi-bezpeki>
24. Лушпаєв С.О. Деякі аспекти поняття продовольчої безпеки України. Часопис Київського університету права. 2011. № 2. С. 211-214.
25. Мельник Л.Л. Продовольча безпека у національному вимірі. URL: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/4.2/184.pdf>
26. Мельник Р.С. Адміністративне право і процес: теорія та практика правозастосування : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 212 с
27. Міляр Л. Ф. Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки: сучасний стан, проблеми та перспективи. Журнал Науковий огляд. 2015. № 7(17). С. 1–14
28. Міщенко Д. А. Напрями вдосконалення державного управління системою забезпечення продовольчої безпеки України. Вісник АМСУ. 2014. № 1(10). С. 144–150
29. Напад на Україну суттєво позначиться на світовому ринку зерна – USDA. URL: <https://biz.censor.net/n3323645>
30. Немченко В.В. Продовольча безпека України. Збірник наукових праць ВНАУ. 2012. № 4 (70). Т. 2. С. 179-183.
31. Нів'євський О., Яворський П., Донченко О. Малі фермери і домогосподарства в сільському господарстві та сільській економіці: оцінка їхньої ролі та заходи з підтримки їхнього сталого розвитку. URL: <https://kse.ua/ua/kse-research/assessing-the-role-of-small-farmers-and-households-in-agriculture-and-the-rural-economy-and-measures-to-support-their-sustainable-development/>

32. Новіков Є.Ю. Сутнісний зміст поняття "продовольча безпека". Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. №2 (53). 2012. С. 47-50.

33. Покальчук М.Ю., Якубов Б.В. Проблеми правового регулювання продовольчої безпеки в контексті пандемії COVID-19. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. 2021. Випуск 32. С. 21-26

34. Принципи зеленої післявоєнної відбудови України. URL: <https://ecoaction.org.ua/zelenavidbudova-ua.html>

35. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>

36. Про делегацію Уряду України для участі у багатосторонніх переговорах з підготовки та узгодження проекту Ініціативи щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.07.2022 р. № 626-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/626-2022-%D1%80#Text>

37. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>

38. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>

39. Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 р. № 327-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2022-%D1%80#Text>

40. Прунцева Г.О. Економічна сутність поняття "продовольча безпека" країни. Інноваційна економіка. 2016. № 1-2. С. 34-37.

41. Ризики прийняття закону України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану для довкілля. URL: <http://epi.org.ua/eco-analytics/ryzyky-pryjnyattyazakonu-ukrayiny-shhodo-stvorenniya-umov-dlyazabezpechennya-prodovolchoyi-bezpeky-v-umovahvoyennogo-stanu-dlya-dovkillya/>

42. Роз'яснення Міністерства аграрної політики та продовольства України від 08.04.2022 р. щодо застосування Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану». URL: <https://document.vobu.ua/doc/11197>

43. Румик І.І. Продовольча безпека держави: питання теорії, методології, практики: монографія. Київ : КРОК, 2020. 419 с.

44. Стамбульська угода про розблокування українських портів для вивезення зерна: що це дасть Україні? URL: <https://minagro.gov.ua/news/stambulska-ugoda-prorozblokuvannya-ukrayinskih-portiv-dlya-vivezennyazerna-shcho-ce-dast-ukrayini>

45. Тарасюк О. Б. Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки країни. Актуальні проблеми економіки. 2012. № 10(136). С. 58–63.

46. Україна та глобальна продовольча безпека в умовах війни: аналітичний огляд. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayina-ta-hlobalnaprodovolcha-bezpeka-v-umovakh-viyny>

47. Ул'янченко А.В., Прозорова Н. Продовольча безпека – основа національної безпеки держави. URL: http://congressworld.com.ua/blog_article.php?id=5

48. Уркевич В.Ю., Шульги М.В. Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України: монографія. Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Я. Мудрого». 2013. 326 с.

49. Хорунжий М.Й. Розробка аграрно-продовольчої доктрини України — імператив часу. Основні напрями високоефективного розвитку пореформеного

агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі. К.: ІАЕ УААН, 2002. С. 214-220.

50. Шембаніна О.В. Формування і ефективний розвиток продовольчого підкомплексу АПК: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2007. 368 с.

51. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія : у 6 т. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 1 : А – Г. С. 646

52. Шмідт-Ассманн Е. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права / Ебергард Шмідт-Ассманн ; пер. з нім. Г. Рижков, І. Сойко, А. Баканов ; відп. ред. О. Сироїд, 2-ге вид., перероблене та доповнене. Київ : «К.І.С.», 2009. 552 с.

53. Шкаберін В.М. Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки в Україні: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Гуманіт. Ун-т "Запоріж. Ін-т держ. та муніцип. упр.". Запоріжжя, 2006. 20 с.

54. Шлемко В.Т., Бінько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія. К.: НІСД, 1997. 144 с.

55. Щекович О.С. Формування пріоритетів та розвиток аграрної політики України. К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2009. 278 с.

56. Agravery: В Україні діятиме проект з продовольчої безпеки. URL: <http://agravery.com/uk/posts/show/v-ukraini-diatimeproekt-z-prodovolcoi-bezpek>

57. Ali AA, Usman AM, Badebo FB, Tilahun SH. Exploring the patterns of multisectoral approach in fighting COVID-19 Pandemic in SNNPR, Ethiopia: A qualitative case study approach. PLoSONE. 2022; 17(2): e0263667. PMID:35213548

58. Arias M.A., Ibáñez A.M., Zambrano A. Agricultural Production amid Conflict: Separating the Effects of Conflict into Shocks and Uncertainty. HiCN Working Paper 245, 2017

59. Badiane O. National Food Security and Regional Integration in West Africa. Wissenschaftsverlag Vauk, Kiel. 1988.

60. Ballenger N. Targeting Food Security and Food Aid Issues at the GATT. National Center for Food and Agricultural Policy. Discussion Paper Series no FAP9007

61. Barraclough S. Food Security Trends and Prospects in Latin America. Working Paper no 99, Helen Kellogg Institute for International Studies. University of Notre Dame
62. BBC News Online. Casualties mount in Horn.15 May 2005. URL: <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/747903.stm>
63. Ben Hassen T., El Bilali H. Impacts of the Russia-Ukraine War on Global Food Security: Towards More Sustainable and Resilient Food Systems? *Foods*. 2022. Vol. 11 (15). P. 2301
64. Bentley A. R., Donovan J., Sonder K. et al. Near- to long-term measures to stabilize global wheat supplies and food security. *Nature Food*. 2022. Vol. 3. P. 483–486
65. Chen J., Kibriya S., Bessler D., Price E. The relationship between conflict events and commodity prices in Sudan. *Journal of Policy Modeling*. 2018. Vol. 40 (4). P. 663–684
66. Daniel J. Raiten. Center for Food Safety and Applied Nutrition (U.S.) Federation of American Societies for Experimental Biology. Life Sciences Research Office, 1990 99 p.
67. De Waal. *Mass Starvation: the History and Future of Famine*. John Wiley, Hoboken, 2017
68. Eklund L., Degerald M., Brandt M., Prishchepov A.V., Pilesjö P. How conflict affects land use: agricultural activity in areas seized by the Islamic State. *Environmental Research Letters*. 2017. Vol. 12 (5). P. 1–10
69. Ericksen P.J. Conceptualizing food systems for global environmental change research. *Global Environmental Change*. 2008. Vol. 18. P. 234–245.
70. Giustozzi A. *The Taliban at War 2001–2018*. London: Hurst, 2019
71. Global Food Security Index 2022. URL: https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/reports/Economist_Impact_GFSI_2022_Global_Report_Sep_2022.pdf
72. Global Report on Food Crises: acute food insecurity hits new highs: Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL:

<https://www.fao.org/newsroom/detail/global-report-on-food-crises-acute-food-insecurityhits-new-highs/en>

73. Ide Tobias. Climate war in the Middle East? Drought, the Syrian civil war and the state of climate-conflict research. *Current Climate Change Reports*. 2018. Vol. 4 (4). P. 347–354

74. International Crisis Group. *Islamic Terrorism in the Sahel: Fact of Fiction? Africa Report*. № 92. Dakar, Brussels (2005)

75. Kemmerling B., Schetter C., Wirkus L. The logics of war and food (in)security. *Global Food Security*. 2022. Vol. 33

76. Linke A.M., Ruether B. Weather, wheat, and war: Security implications of climate variability for conflict in Syria. *Journal of Peace Research*. 2021. Vol. 58 (1). P. 114–131

77. Lin T. K., Kafri R., Hammoudeh W. et al. Pathways to food insecurity in the context of conflict: the case of the occupied Palestinian territory. *Conflict and Health*. 2022. Vol. 16. Issue 38

78. Masters L. *The global food crisis and the challenge of food security*. Pretoria: Africa Institute of South Africa, 2008. 79 p.

79. Matar L. The Resilience of Syrian Agriculture. *Journal of Labor and Society*. 2022. Vol. 25. Issue 2. P. 175–197

80. Mundy M. The strategies of the coalition in the Yemen war. URL: <https://sites.tufts.edu/wpf/files/2018/10/Strategies-of-Coalition-in-Yemen-War-Final-20181005-1.pdf>

81. M. Van Leeuwen, G. Van Der Haar. Theorizing the land-violent conflict nexus. *World Development*. 2016. Vol. 78. P. 94–104

82. Niles MT, Beavers AW, Clay LA, Dougan MM, Pignotti GA, Rogus S et al. Multi-Site Analysis of the Prevalence of Food Insecurity in the United States, before and during the COVID-19 Pandemic. *Curr Dev Nutr*. 2021. № 1;5(12).

83. Oberschall A., Seidman M. Food coercion in revolution and civil war: who wins and how they do it. *Comparative Studies in Society and History*. 2005. Vol. 47 (2). P. 372–402

84. Rome Declaration on World Food Security. URL: <http://www.fao.org/docrep/003/w3613e/w3613e00.htm>
85. Schanbacher W.D. The politics of food: the global conflict between food security and food sovereignty. Santa Barbara, Calif.: Praeger, 2010. 148 p.
86. Seed Barbara. Food security in Public Health and other government programs in British Columbia, Canada: A policy analysis. Unpublished Doctoral thesis, City University London. URL: <http://openaccess.city.ac.uk/1173/>
87. Sowers J. The Saudi Coalition's Food War on Yemen. Middle East Report. Winter, 2018
88. The war in Ukraine is exposing gaps in the world's food-systems research. Nature. 2022. Vol. 604. P. 217–218
89. The World Bank. URL: <http://www.worldbank.org>
90. United Nations System High Level Task Force on Global Food Security. Food and Nutrition Security: Comprehensive Framework for Action. Summary of the Updated Comprehensive Framework for Action (UCFA). Rome, Italy, 2011.
91. USAID. What is Food Security? URL: <https://www.usaid.gov/whatwedo/agricultureandfoodsecurity/increasingfoodsecuritythroughfeedfuture>
92. White P. War and Food Security in Eritrea and Ethiopia, 1998–2000. Disasters. Special Issue: Food security in complex emergencies. 2005. Vol. 29. Issues 1. P. 92–113
93. Wirkus L., Piereder J. Early warning systems for drought and violent conflict – toward potential cross-pollination. Current Directions in Water Scarcity Research. Vol. 2. Amsterdam: Elsevier, 2019. P. 165–181.